

MOLDAVAI Magyarország

Gazeta Ceangailor Maghiari din Moldova

2017. Tavasz

ÚJ SOROZAT XXVII. ÉVF. 1. SZÁM (308.)

Tartalomjegyzék

Lapszámunk szerzői

FERENCZ IMRE: Kóberes szekér – Domokos Pál Péter halálának 25. évfordulójára	3
HALÁSZ PÉTER: Huszonöt esztendeje halt meg Domokos Pál Péter	4
OLÁH-GÁL ELVIRA: A csángók sorsa európai sors. A XXI. budapesti Csángó Bál	6
HALÁSZ PÉTER: Külsőrekecsin	8
OLÁH-GÁL ELVIRA: Látogatás Rekecsinben	13
MIRK SZIDÓNIA-KATA: Útmenti kereszték Külsőrekecsinben	16
GUNDA BÉLA: A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál (részlet)	20
SÁNTHA ATTILA: Hogyan mondják a moldvai magyarban?	24
SÁNTHA ATTILA: Cum se spune în limba maghiar-moldoveneană?	25
DR. CZEIZEL ENDRE: „A csángók a honfoglaló magyarság génösszetételét tükrözik”	27
DR. CZEIZEL ENDRE: „Ceangăii reflectă structura genetică a maghiarimii descălecătoare” ..	29

CZEIZEL ENDRE (1935, Budapest – 2015, Budapest) orvos-genetikus
FERENCZ IMRE (1948, Kászonaltíz) költő, újságíró, Csíkszereda
GUNDA BÉLA (1911, Temesfüzes – 1994, Debrecen) etnográfus
HALÁSZ PÉTER (1939, Budapest) néprajzkutató, Gyimesközéplak
MIRK SZIDÓNIA-KATA (1973, Csíkszereda) néprajzkutató, Csíkszereda
OLÁH-GÁL ELVIRA (1954, Csíkpálfalva) újságíró, Csíkszereda
SÁNTHA ATTILA (1968, Kézdivásárhely) író, költő, szerkesztő, Kézdivásárhely

Kiadja a SZÉKELYFÖLD ALAPÍTVÁNY
A kiadásért felel: FERENCZES ISTVÁN elnök

Felelős szerkesztő: MIRK SZIDÓNIA-KATA
Munkatársak: BARTHA GYÖRGY, HALÁSZ PÉTER, IANCU LAURA,
OLÁH-GÁL ELVIRA
Korrektor: FERENCZ S. CSILLA
Grafikai szerkesztő, fotó: ÁDÁM GYULA
Tördelőszerkesztő: BODOR ZSOLT

Készült a Pro-Print Könyvkiadó digitális nyomdájában.
Tel.: +40 266 314 257 • Csíkszereda, Nagyrét u. 22 sz.

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. szám,
tel.: +40-266-311026 e-mail: moldvaimagyarsag@gmail.com
Internetes elérhetőség: www.hargitakiado.ro

Előfizetni a szerkesztőségben vagy postai utalvánnyal lehet, amelyet a szerkesztőség címére, ANTAL MARGIT nevére kérünk postázni.

Bankszámla: Fundația Székelyföld BCR Miercurea Ciuc, Sucursala Harghita

Lejzámla (cont lei): RO10RNCB0152042365850001

Valutaszámla (cont valută): RO26RNCB0152042365850004

Folyóiratunk Magyarországon megvásárolható és megrendelhető a Magyar Napló szerkesztőségében (1092 Budapest, Ferenc körút 14. I. em. 5.) Magyarországon forgalmazza a Lapker Zrt.

TÁMOGATÓINK

Kóberes szekér

Domokos Pál Péter halálának 25. évfordulójára

Domokos Pál Péter egyszer
miesnapiba öltözött
és kóberes lószekérről
fazakat árult s köcsögöt

a hatalom nem észlelte
de megsejtették a csángók
kifürkészni a sorsukat
közéjük jött egy látnok

illetve a magyar király
jött el ide személyesen
hogy mint Mátyás hajdanán
róluk láttelelet vegyen

milyen az életszínvonal
Moldova felett a mennyben
mit tesz a pap a püspök úr
s tud-e magyarul az Isten

Domokos Pál Péter mindet
füzetébe feljegyezte
s fazakak helyett kincsekkel
tért haza egy nyári este

sok mindenre emlékezik
a csángó nép még odaát
de azt aki közéjük járt:
nem feledhetik a királyt –

2017. január 24.

Huszonöt esztendeje halt meg Domokos Pál Péter

Domokos Pál Péter azok közé az emberek közé tartozik, akik nem úgy hagyták el ezt a világot, ahogyan találták. Igaz, a világ is sokat változott körülötte csaknem évszázadnyi életében. 1901. június 28-án született a Somlyó melletti Csíkvárdotfalván, elemi és középiskoláit is itt végezte, a tanítóképzőt azonban félbe kellett hagynia az 1916-os román betörés miatt. Családjával Debrecenbe menekült, de amint megkapta kántortanítói oklevelét, hazajött és Csíkkarcfalván, majd a Hunyad megyei Vulkán községben kántorkodott. 1923-tól Budapesten elvégezte a tanárképző főiskolát, s mint matematika és ének-zene szakos tanár a csíkszeredai tanítóképzőben lett segédtanító. Már ekkor felismerte, hogy kisebbségbe került népének csak akkor van esélye a megmaradásra, ha mélyebbre ereszti a gyökereit, s erősebben kapaszkodik az identitásához szükséges hagyományba. Diplomás ember létére ünnepnapokon székely harisnyában járt és megrendezte az *ezer székely rokolya* találkozót, hogy tudatosítsa az emberekben: a népviselet nemcsak múzeumokba való, de arra is alkalmas, hogy hordozója kifejezze vele hovatartozását.

A román hatóságok is megértették a harisnyás székely tanító szándékát, s arra hivatkozva, hogy budapesti oklevele nem érvényes, eltiltották a tanítástól. Ekkoriban került kezébe Bartók Béla magyar népzenevel foglalkozó írása, amelyben azt olvasta, hogy a Kárpát-medencén belül minden magyar népcsoport zenei dialektusát ismerik már, csak a Bákó környékén élőkét nem. Érdeklődése ekkor, az 1920-as évek végén fordult az egykori Etelközben élő magyar népcsoport, a csángók felé. Több alkalommal megfordult Moldvában, és kötetekre való anyagot gyűjtött az ott élő magyar testvéreinktől.

1931-ben ismét tanítói álláshoz jutott Kézdivásárhelyen, de a hatóság két év múlva ettől a lehetőségtől is megfosz-

A kilencvenesztendős Domokos Pál Péter

totta, ezért Gyergyóalfaluban kántorkodott. 1935-ben megnősült, elvette Antal Endre kézdívasárhelyi kocsmáros lányát, Máriát. Érdekes történet ez is. A tanári étkezőben a fiatal tanárok ültek az asztal végében, s nekik többnyire már alig jutott valami étel. Egy darabig túrték ezt az állapotot, de aztán Szócs Lali tanártársával otthagyták az igazgatói asztalt, elmentek Antal Endre vendéglőjébe, ahol nem csak a kosztot szerette meg, hanem a vendéglős lányát is, hamarosan feleségül vette, s szép sorban négy gyermekük született: Péter, Erzsébet, Ádám és Mária. Észak-Erdély visszatérte után a Kolozsvári Állami Tanítóképző igazgatója lett, s számos kitűnő zenészt, zenetudóst indított útjára.

1944-ben azonban végérvényesen el kellett hagynia szülőföldjét, s egy ideig Budapesten, a Népjóléti Minisztériumban igyekezett a hadirokkantak sorsán segíteni.

A politikai fordulat után azonban Domokos Pál Péternek nem volt helye a magyarországi közigazgatásban sem, ezért családjával a Baranya megyei Szárásra költözött, ahová a második világháború során moldvai csángómagyarok települtek. Mint erdélyi menekült, földet kapott, és ott székely őseihez hasonlóan szántott-vetett, így tartotta el hattagú családját. És mint igazi *írástudó*,

Domokos Pál Péter és családja. Alul: felesége, lánya, Erzsébet, DPP fent: gyermekei: Ádám, Mária, Péter

segítette magyarul írni-olvasni nem tudó csángó népét, hogy eligazodhassanak a világ dolgaiban, és gyűjtötte tőlük a magukkal hozott értékes népzenei anyagukat, amíg az ÁVÓ el nem hurcolta. Alkalmi segéd munkákkal tartotta fenn magát és családját. Csak az 1950-es évek elejétől taníthatott ismét 1961. évi nyugdíjazásáig, s akkortól jelenthette meg könyvek, tanulmányok formájában munkás életének gazdag termését. Nevét viseli Budapesten a XI. kerületben a Sopron utca 50. szám alatti általános iskola, a Csíkszeredában működő Domokos Pál Péter Alapítvány, amely Borbáth Erzsébet nyugalmazott igazgatónő vezetésével a magyar nyelven tovább tanuló moldvai csángó diákokat segíti ösztöndíjával, és Gyergyóalfaluban is van egy szervezet, amely az ő nevét viseli.

Domokos Pál Péter halálának 25. évfordulóján el kell tűnődnünk a Gondviselés bölcsességén és igazságosságán. Ha Domokos Pál Péternek átlagos életkort mért volna ki a Mindenható, akkor a kommunista hatalom által háttérbe szorított, gyakran rendőri felügyelet alatt álló ember távozott volna közülünk, akinek élete munkája nagyrészt kéziratokban, földolgozatlanul maradt volna az utókorra. De mert megadatott neki a pátriárkai életkor, valósággal túlélte népe ellenségeinek legalábbis egy részét. Amikor 1992. február 19-én elszólította közülünk az Úr, ő maga rangos kitüntetésekkel elismerve, élete munkájának túlnyomó része pedig betakarítva, könyvekben, folyóiratokban maradt ránk. 1986-ban elsőként ő kapta meg a Bethlen Gábor-díjat, végül pedig megérhette, hogy neki, egy szegény csíki földműves család legkisebb fiának a magyar köztársasági elnök és miniszterelnök adja át a Széchenyi-díjat.

Saját magát úgy jellemezte, hogy „Én nem találtam ki új elméleteket, hanem a meglévőt kutattam. Életem fő célja volt, hogy a magyar műveltség hiányait pótoljam.

A Széchenyi-díj átadása: balról: Domokos Ádám, Domokos Pál Péter, Göncz Árpád köztársasági elnök, Antall József miniszterelnök

Ha bármiféle okmányt találtam, vagy olyan zenedarabra leltem, amivel a magyar műveltség épületét magam is építhettem, akkor okvetlenül megfogtam és a helyére tettem.”¹ Domokos Pál Péter a moldvai csángómagyarokra vonatkozó elméleteknek tehát nem a számát gyarapította, hanem a rájuk vonatkozó tudásunkat szélesítette és mélyítette. Ezért is gondolunk rá hálás szívvel most, halálának évfordulóján, január 23-án Csíkszeredán, a Kájoni János Megyei Könyvtár emlékező rendezvényén és Gyimesközéplekon február 17-én, a nevét viselő általános iskola ünnepségén. Természetesen nemcsak a kerek évfordulókon kell emlékeznünk Rá. Mert mindenkor erőt meríthetünk helytállásunkhoz Domokos Pál Péter életéből, munkásságából, egész életének szellemi teljesítményéből.

1. *Az én Erdélyem*. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának. Budapest, 1988. 77.

Halász Péter előadását tartja, énekszóval közreműködik: Tímár Karina

A csángók sorsa európai sors

A XXI. budapesti Csángó Bál

Rotyogott a gyimesi puliszka a Millenáris Park B épülete előtt, ízlett a budapestieknek, sort álltak érte. Prezsmer Fülöp főszakács, a Gyimesközéploki Turisztikai Egyesület elnöke szerint a jó puliszka titka a jó alapanyag – víz, juhtúró és kukoricadara.

A puliszka a hegyi ember fő eledele volt könnyű tárolhatósága miatt, de főként azért, mert szegény ember is megengedhette magának – magyarázta az érdeklődőknek. A gyimesiek, idén Hidegségből, minden évben képviseltetik magukat a Csángó Bálon. Moldvából a már ismert és a budapesti színpadokon rutinosan mozgó klézsei–somoskai, forrófalvi, rekecsini és pusztinai hagyományörzők mellett a trunkiak is bemutatkozhattak.

A CSÁNGÓK SORSA EURÓPAI SORS

A bált Kövér László, az Országgyűlés elnöke nyitotta meg. Tágabb összefüggésben beszélt a csángókról, felidézte a hétfalusi csángóknál tett tavalyi látogatását, akik nevüket a „csángatásból”, a vészjelző harangkongatásból eredeztetik. A moldvai csángók sorsának jelképe a kényszerű hontalanság, a hétfalusi csángóké pedig a vészjelzés – fogalmazott, majd így folytatta: „Napjainkban ez a sors nemcsak a múlttól és nemcsak a csángókról szól. Napjainkban minden európai embert fenyeget az a veszély, hogy hontalanná válik európai szülőföldjén, ezért a csángómagyar sors egyben európai sors”. Az Országgyűlés elnöke a román politikusoknak is üzent: „a nehéz sorsú csángómagyar testvéreink ügyében különösképpen felelősségünk, hogy tudatosítsuk a román politikustársainkban: az identitás pontosan olyan, mint a szabadság. Nem lesz attól senkinek több belőle, ha elveszi a másét” – mondta. Végezetül reményteli üzenettel nyitotta meg a bált: „Amikor egy ember, egy közösség, egy nemzet rendbe tud jönni önmagával, akkor az álom valósággá, a hátrány előnnyé, a lehetetlen pedig lehetségessé válhat. Ennek egyik jelképes példázata Szent István királyunk csángó oltárképének sorsa is.” Felidézte a madéfalvi veszedelem elbujdosottaival a Tázló menti Pusztina templomába került oltárkép sorsát, ahol Szent István Máriának ajánlja országát. A '70-es években új templom épült, az oltárkép furcsa módon elveszett. A pusztinaiak nem felejtették el Szent Istvánt, a bukovinai székelyek elköltözése után közösség nélkül maradt hadikfalvi templom Szent Istvánt ábrázoló oltárképét elhozták Bukovinából, és elhelyezték új templomukban. Az egykori hadikfalvi bukovinai székelyek és csángók pedig, miután sorsuk a Baranya megyei Egyházaskozárra vezényelte őket, templomot építettek maguknak, ismét csak Szent István király tiszteletére. „Erre a keresztény és magyar hűségre is gondolok, amikor abban reménykedem, hogy Isten a jövőben is élteni és megtartja a magyarságot, s benne csángó testvéreinket.”

HEJGETÉSTŐL HÚSHAGYATIG

A színpadi műsor rendezője idén is Diószegi László koreográfus volt. A „rendezés” számára egyszerű, számba veszi, hogy

mit hoztak magukkal, majd kissé arányosan tömöríti, színpadra alkalmazva.

A hidegségiek pontosan úgy „ropogtatnak”, ahogy a bálokban szokták, a legfiatalabb, 12 éves Timár Áron pedig különösen belopta magát a közönség szívébe. „Őszintén és tiszta szívvel hozzák értékeiket. Akinek erre van szeme, az látja, akinek van szíve, az megérti” – összegez a rendező.

A Csángó Bál legfőbb értékét abban látja, hogy az elmúlt két évtized alatt sikerült megismertetni ezt a népcsoportot Magyarországon. Amikor a '90-es években elkezdődött, nagyon keveset tudtak Budapesten a csángókról. Ma már ennek is köszönhető, hogy a csángómagyar oktatási programot a magyarországi civil szféra jelentős mértékben támogatja. A magyar nyelv oktatása a legnagyobb eredménye a csángótörténetnek – véli Diószegi László, mert már olyan fiatalok érkeznek hagyományörzőként, akik a csángómagyar identitásukat az oktatási programnak köszönhetik. Az az élmény is érték – fűzi tovább a gondolatot –, hogy akik Moldvából a távoli Budapesten, a székes fővárosban megfordulnak, látják, hogy féltett értékeik milyen tetszést aratnak, büszkéek rá, megerősödnek és az emlékezetből előkotorásszák mindazt, amit őriznek.

A XXI. Csángó Bál műsora a farsangi szokásokat mutatta be: hejgetéssel, urálással, harsogtatással kezdődött, majd táncok, dalok következtek a csángó vendégek, Antal Tibor (énekesként és műsorvezetőként), Hodoróg András, Timár Viktor és János, Nyisztor Ilona és tanítványa, Bálint Róbert, valamint a meghívott

előadók, Somos és Zurgó együttesek, Szalóki Ági, Kacsó Hanga Borbála, Dresh Mihály és a Válaszút Táncegyüttes előadásában. Petrás Mária Diószénből származó budapesti énekes már a húshagyatra, a nagyböjtre hangolva énekelt a műsor végén a „Siralmas egy világ nekünk bűnösöknek...” kezdetű dalt. Petrás Mária keramikusként is résztvevője a Csángó Bálnak, idén lányával együtt állított ki, példázva a folytonosság, továbbadás fontosságát. Ugyanitt láthattuk az elmúlt évek báljainak a legemlékezetesebb pillanatait megörökítő fotókiállítást is.

A műsorban adott pillanatban hatan voltak jelen a színpadon a somoskai Benke családból: Pál, felesége Paulina, lányuk Sárka, fiuk Róbert, Benke Pál Budapesten élő öccsei, Félix és Grátzy. Arról faggattam, mikor van alkalom otthon táncolni, énekelni, vidáman mondják: Somoskán több mint 50 táncot járnak, ha jön a cigány, nekik magyarosan húzza még a szerbát is, alkalom pedig mindig adódik – keresztelő, lakodalom, farsang, vagy a falu búcsúja. Hogy van-e otthonmaradt fiatal a faluban? Klézse község közel hétezer lakosából mintegy ezerötszázan dolgoznak szerte Európában. A lényeg – mondja Benke Pál –, hogy otthonról jól tarisznyálják, s ha megtanulták becsülni azt, ami az övéké, a táncokat, dalokat, ahogy már kisebb lányuk is ismeri, akkor nem vész el a kultúrájuk.

A kísérő rendezvények közé tartozott Csoma Gergely *A megkötött idő* című monumentális könyvének bemutatója is.

A gyűjteményes kötet 673 oldalon mutatja be a szerző által

1977 óta Moldvában gyűjtött varázslásokat, ráolvasásokat, archaikus imákat és népmeséket. A könyvet Németh Zsolt, a Magyar Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke mutatta be, azokra a kérdésekre keresve a választ, mit jelenthet a cím a szerző értelmezésében, mi történik gyűjtésének 60%-val, ha a közzétett anyag mintegy 40%-kát teszi ki, és végül lát-e hasonlóságot a szerző a világ jellegzetes kisebbségei (ausztráliai őslakosok – aborigin, vagy éppen a maorik) és a csángók között. A választ ő maga adta meg az utolsó kérdésre, sajnos, akkor beszél a legnagyobb tisztelet hangján a világ ezekről a kisebbségekről, miután kipusztultak. A csángók nem tartanak ott, a legfőbb különbség pedig, hogy ők magyarok. A válaszokból kiderült, Csoma Gergely látta még a régi Moldova megkövesedett, megkötött világát, a közölt gyűjtés 80 archaikus imát, rengeteg ráolvasó verset és mesét tartalmaz. Ami megjelent, az abból a belső kényszerből született, hogy mindezt letegye a nemzet asztalára, mondta Csoma Gergely.

A Csángó Bált megelőzően a Moldvában tanító oktatók találkoztak a Keresztszülők a Moldvai Csángómagyarokért Egyesület tagjaival. Ez ünnepi alkalommal adták át a Petrás Incze János-díjat, amelyet a Moldvai Magyar Oktatásért Alapítvány (AMMOA) kuratóriuma négy évvel ezelőtt hozott létre, és azt a személyiséget tünteti ki, aki legtöbbet tett az oktatás ügyéért. Idén a választás Pákozdi Juditra, az egyesület leköszönő elnöke esett, aki tíz évig irányította az egyesület munkáját, amelynek több mint 400 támogatója van. A keresztszülők nem csupán anyagi hozzájárulásukat adják, hanem személyes kapcsolatot alakítanak ki a „keresztgyermek” családjával, a magyar oktatókkal. Ez különös értéke a keresztszülői mozgalomnak.

A bál szervezői évről évre a Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány és a Moldvai Magyarok a Moldvai Magyarokért Szövetség. A két évtizedes folyamat azt bizonyítja, hogy nagy igény van a csángómagyar kultúra megismerésére, egyre többen és többen érdeklődnek, de arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a csángómagyarok megmaradásának kérdése, az asszimiláció veszélye még mindig aktuális, összegzett Tárnok Mária, a kuratórium elnöke.

Fotók: Máttyás Tibor

Külsőrekecsin

Ennek a falunak nemcsak eredete, még a neve is bizonytalan. Az irodalomban a *Külsőrekecsin* alak mellett használatos még a *Felsőrekecsény* vagy *Külsőrekecsény*¹, valamint a *Rekecsin-Fölső*², és a *Felsőrekecsény*³ megnevezéssel is. Román elnevezései sem egységesek, általában a *Fundu-* vagy *Fundul-Răcăciuni* írásmóddal találkozunk, de előfordul magyarosabban is: *Fundul-Rechecin*⁴. A magyar névalak azonban jobban kifejezi a település helyzetét: van ugyanis a Szeret mellett húzódó, Bákó–Egyedhalma közti országút mentén egy *Rekecsin* (Răcăciuni) nevű, többségében román népességű, 2781 lakosából mindössze 387 katolikust számláló⁵ község. Ehhez képest a mi falunk valóban „kijebb” és „fejebb” van: távolabb a forgalmas országúttól, fenn a hegyek között. Legutóbb az idevalósi nyelvész-tanár, Trunki Péter foglalkozott a kérdéssel,⁶ és megállapította, hogy a „*Külsőrekecsin*” alak a XX. századi szakirodalomban terjedt el, míg a helybeliek inkább a „*Felsőrekecsin*” formát részesítik előnyben. Tekintettel arra, hogy nem vagyok „helybéli”, úgy érzem, jogosan használom a *Külsőrekecsin* formát, abban azonban vitatkoznék Trunki Péter barátommal,

hogy a település nevének számtalan változata a „gyakori tévesztés” következménye. Szerintem inkább arról lehet szó, hogy az – anyanyelvét tekintve – a szóbeliség állapotában lévő közösség tagjai – akárcsak a népdalok esetében – többféleképpen ejtik a hallás után öröklődő falunevet. Szegény gyűjtők és kutatók, pedig úgy jegyezték föl (vagy le), ahogyan hallották, vagy hallani vélték. A lakosság általában *Rekecsin*nek nevezi a faluját, ha egyáltalán megnevezi. Népdalaikban is így szerepel: „*Rekecsini lányok, kerti virág szálók...*”, vagy „*Rekecsini menyecske, van-e borod eladó?*” Ők természetesen nem tévesztik össze a román többségű, felőlük nézve „alsó” Rekecsinnel.

A település keletkezésének ideje meglehetősen bizonytalan, de aligha lehet különösebben régi. Bár Gunda Béla⁷ hivatkozik egy olyan, a szájhagyományban élő eredettörténetre, miszerint „a már lakott faluba háromszáz évvel ezelőtt fugárok⁸ jöttek, akik megfutottak az adó elől”, majd „összegabalyodtak” a már régen itt lakókkal, a falu keletkezésének időpontját mégsem tehetjük előbbre a XIX. század elejénél, esetleg a XVIII. század végénél. Erre utal a közeli Forrófalván született és a szomszédos Klézsén szolgált, s a kérdést bizonyára alaposan ismerő Petrás Incze János, aki 1845-ben „harminc évnyi telepítvény”-ként beszél Felső-Rekecsinről⁹. A XVIII. és a XIX. század fordulóján történt megtelepülést valószínűsíti az is, hogy első temploma 1807-ben épült¹⁰.

A rendelkezésünkre álló, viszonylag csekély mennyiségű adat alapján is valószínűnek látszik, hogy Külsőrekecsin népessége másodlagos migrációval került mai lakóhelyére, tehát nem közvetlenül származik Erdélyből. A falubeliek tudatában is él annak az emléke, hogy elődeik a tőlük északra lévő, nagy magyar falvakból érkeztek ide és alapították Külsőrekecsint. Hogy aztán a növekvő adók és más terhek elől való menekülés hajtotta-e ide őket, ahogy Gunda hallotta¹¹, vagy a környékbeli bojárok csalogatták őket ide holmi kedvezményekkel, arra vonatkozóan a források nem adnak egyértelmű eligazítást.

A népi emlékezet szerint mindkét lehetőség elképzelhető, s lehet, hogy így is van.

Magam a következő visszaemlékezést hallottam: „*Itt a házfelben – látta-é? – vagyon egy gödör. Itt egy burdévót, földbeburdévót. A másik kertbe vót a zeső földbeburdévót. Vót az üdő, mikor évítették katonának az embért, félfokták kötelvel, mēkkötték, évítették, s hét esztendejig nem látta a hazáját. Ezétt elfuttak vót Nagypatakról, Bogdánfalából, s Kákovárról. Elfuttak valami elevenebb embérék, s itt elbújtak. Itt akkoron erdőség vót, aszt mongyák, hogy ez a korpin, ami felfut a fákra, ez uralkodott s nem lehetett bēlátni a fák közé. Nem láttál tovább, akkora fák vótak*”

erre. Ezeket idővel kivágták. Aztán még jöttek vót erre, mincsak ezékből a falukból. Később megszapordott a nép, s falu származott azokból a futott embérékből. Vót itt egy éjen gróf, nagy bojér, Észtákovics... lenn ült Bërëngyëstën. Vótak főggyei... asztán vót Szucusu, itt felül, Kákován vót a heje, de ide ért ki a másik hëgyën, akkora mósija¹² vót. Annak a hejin foktak maguknak részt. Akkor úgy vót, hogy ki mennyit ëkerült¹³, az az övé vót.”

Külsőrekecsin tehát Moldva fiatalabb magyar települései közé tartozik, bár lakói valószínűleg a falu keletkezésénél jóval korábban elcsángáltak Erdélyből. Első ismert írásos említése 1845-ből származik és 1807-re utal, mint az első templom építésének idejére. Saját temploma ellenére még több mint száz éven át Klézse filiája volt. Az 1845. évre vonatkozó, Petrás Incze Jánostól származó adat – 152 család és 672 lélek – is jelzi, hogy fiatal, alig egy emberöltővel korábban keletkezett faluról van szó, hiszen az átlagos családnagyság mindössze 4,4, holott például a szomszédos Klézsen, amely mindenesetre régebbi alapítású, a XIX. század elején 5,8 volt egy átlagos család nagysága.

Amint az alább következő számsor mutatja, az 1845. évi 672 főről hirtelen lecsökkent Külsőrekecsin lakossága. Lehet, hogy a korábban idemenekültek, idebujdosottak egy része visszaköltözött, esetleg továbbállt. A XIX. század derekától azonban már egyenletesen gyarapodott a falu népessége, az utóbbi évtizedekben pedig rohamos növekedés következett be, noha az ipar és a város divatjának elszívó hatása itt is kezdett érvényesülni.¹⁴ Külsőrekecsin lélekszáma az elmúlt másfél évszázad során a következőképpen alakult (főben): 1845: 672, 1851: 408, 1857: 479, 1858: 491; 1868: 680, 1902: 778, 1998: 776, 1912: 874, 1930: 854,¹⁵ 1970: *ezernél több*, 1984: 2278, 1992: 1913,¹⁶ 2001: 1872.

A különféle statisztikai adatok tehát azt mutatják, hogy Külsőrekecsin lélekszáma 1851 és 1984 között, vagyis négy emberöltő alatt több mint öt és félszeresére növekedett, ami még a moldvai magyarok körében is az átlagot jóval meghaladó gyarapodás. Ennek részben az lehetett az oka, hogy Külsőrekecsin népe, nevének megfelelően, félreeső, védett helyen élte az életét, ami – bár ez időben a jövő-menő hadak már kevésbé veszélyeztették Moldva lakosságát, mégis – védelmet, zártságot jelentett számukra. Másrészt talán az, hogy ez a falu megúszta a kollektivizálást, ezért férfilakosságának kevésbé kellett elmenekülnie a megélhetés lehetőségéért. Külsőrekecsin sohasem volt gazdag falu. A rekecsini állatállomány jóval elmaradt a szomszédos Klézseétől, az egy családra jutó állatlétszám csak a szegénységet jelentő kecskéből haladta meg a szomszédokét. Inkább növénytermesztéssel foglalkoztak, gabonából évről évre jelentős mennyiséget vittek piacra, a XIX. század végén tíz malmot hajtott, és számtalan üstöt¹⁷ működtetett a falun átfolyó patak.

A gyors népességnövekedés azonban nehezen képzelhető el természetes szaporodással, valószínű, hogy a betelepülés a XX. század folyamán is folytatódott.

Nem tudjuk, hogy a falu lakossága mikor és milyen mértékben nötte ki régi, a XIX. század elején épített, s 1848-ban felújított, Boldogságos Szűz Mária Keresztények Segítségé – vagy másként: Kicsi Szűz Mária – tiszteletére szentelt templomát, mindenesetre 1930-ban új templomot építettek, amit 1998-ban megújítottak. Aztán 1940-ben plébániát szerveztek Külsőrekecsinben, leválasztva ezzel a gyülekezetet a klézsei egyháztól. Ekkor építették a parókiát is, addig csak egy kis papház volt, ahol megpihenhetett a Klézseről kijáró pap. Plébánosa 1942-től a Iosif Sescu volt, akit 1958-ban, Gyulafehérváron szenteltek pappá. Szabófalvi születésű lévén értett magyarul, de nem szívesen beszélte hívei anyanyelvét. 2000-ben, Eugen Ciuraru személyében új papot kaptak a rekecsiniek, aki Nagypatakon született, tehát bizonyára jól beszélt magyarul – ha akart. 2015 szeptemberétől ismét új pap került Külsőrekecsin plébániájára: Ciprian Laslau, aki Bákóban született és nevelkedett, de nem tud magyarul, s nyilván nem is akarja megtanulni hívei anyanyelvét, pedig ha valahol, hát Külsőrekecsinben volna rá szükség és lehetőség is. Lelke rajta!

A középkori eredetű moldvai települések rendkívül sokat szenvedtek a XVI–XVII. század során a török és a tatár hadak pusztításaitól, valamint a nyomukban járó éhínségektől és járványoktól. A XVIII. század végén települt Külsőrekecsin ezektől megmenekült, történelme békésebb korszakokra esett. Lakói részt vettek ugyan az első és a második „verekedésben”¹⁸, a falu számára azonban „a háborút” inkább az a néhány napos (mások szerint néhány hetes) esemény jelentette, amire 1947-ben (vagy talán 1946-ban) került sor, amikor román katonaság vette körül, majd szállta meg a falut, embereket lőttek meg és hurcoltak el. Erről a tragikus eseményről később sem beszéltek szívesen a falubeliek, különösen idegeneknek nem, hiszen a fő bajkeverő csak nemrég halt meg, a sebek is nehezen gyógyulnak, a falu megalázásának szégyene sem múlt el nyomtalanul. Ahhoz azonban már elég távoli az idő, hogy a szájról szájra hagyományozódó történet folklorizálódni kezdjen. Egy másik tanulmány témája lehetne a különböző korú és szemléletű emberektől összegyűjtött, mozaikszerű történetek változatainak elemzése, de most nem ez a dolgunk.¹⁹ Helytörténeti és néprajzi adalékként az 1940-es évek második felében lezajlott terrorakcióra való emlékezések egyik változatát közlöm, amit egy 1936-ban született külsőrekecsini földműves ember mondott el 1991-ben.

Vót itt ez a Bába Miháj, Farkas. Ő korábban pandur vót, erre felé még, a verekedés után a párt embere lett. S ő ugyan hordozta magát. S akkor, hogy a grófokat és a bojérokat leverték, keszték a papokat és bántani, nehogy szökjenek fél a néppel. S akkor ez a Bába micsinált? A lányok ésszegyültek, s énekéltek. Öröszték a papot, ne még vigyék el. Tartottunk, ugyë, a papunkval, a pásztorunkval. S akkor, mikor ëjöttek a faluba a pártnak az emberei vala-

mi masinákval²⁰, az emberek megválták a kerekeit, nem tom mi, mert erőt haraguttak rájuk, amétt a papok ellen vótak. S így nem tudtak emenni. Ez a Bába s az emberei elhírelték a faluba, hogy né, viszik a pátért. De az se vót igaz, mert ezek a párttól nem azért jöttek, még nem es merték vóna. De az emberek felszöktek, hogy né, viszik a papot. Szerették, ugye, met magyarul beszélt velünk, a deákja²¹ magyarul énekelt. S akkor ez a Bába hírt adott az észfátnak²² és, hogy né, az emberek akarnak verekedést csánni. Akkor ezek a haragossak megverték azokat az embereket, de valahogy csak eméntek. Mikor eméntek, akkor gyött a katonaság. A Bába hírt adott, s jött a katonaság a faluba. Békerítették a falut, s asztán keresték, hogy mit kapnak. Ez a Bába haragutt a gyéákra¹⁹, nem akarta, hogy magyarul mongya..., met a gyéák magyarul énekelt mindént. De né, miről vót a szó? Annak a Bábának nem kellett se magyar, se román, sémmit. Csak hogy kössön bé az emberbe, a gyéákba. S amikor eljöttek a katonák, meglötték a gyéákat. Bënke Antal vót a neve, Bënke Szilvészter papnak az édesapja, aki most Pusztinán szolgál, s tilcsa a magyar misét Szént Istán napján²³. Az édesannya, az nem es tudott olá Hul. Ojan gyenge ember vót, de jó gyéák vót. S egy ember, aki pártos vót, de a papval tartott, elkísérte. Előbb el volt bújva a faluban, de asztán kimént, emént.

Bé akarták vót rekeszteni. S innet, mikor a katonaság félrakta azkat a zembereket, félgyűjtve félrakták a masinra... úgy rakták még népvel a masint, hogy alul fojt a vér. Úgy volt abban az üdőben... s nemcsak nálunk, Kákován es, s még nem tuom... Ennek még kellett légyen valahogy. Ók nem szerették eszt a keresztény népet.”

Azonban hiába „rostálták még” a falut, hiába vitték el s „rekesztették bé” Külsőrekecsin legkeményebb, a „kommunistokkal” leginkább szembenálló embereit, a rekecsinieket nem lehetett megtörni. Amikor alig több mint tíz esztendő múlva ismét „ostrom” alá fogták a falut, hogy kolhozba, kollektívbe kényszerítsék, nem bírtak velük. A hosszas agitáció ellenére a falu lett a győztes, s bár áldozatok árán, de egészen a rögeszmés gazdaságpolitika összeomlásáig megmaradt az egyéni gazdálkodásban. Ennek a „csatának” története is erősen folklorizálódott, a szájhagyományban egyetlen mozzanatra egyszerűsödött. Az 1935-ben született Kotyor Péter szerint, akinek édesapja a falu egyik első gazdája volt, a következőképpen történt a dolog:

„Már sokan béiratkosztak vót a kollektívbe, de vót egy ember, tyár²⁴ édesapám, aki éccer, mikor esent éjött az aktiviszt, a Markéntán, s hajtotta a kollektivizárét, aszonta az iskolában, hová ésszegyűtötték őket, hogy én aszt mondom a nép nevében – ő tudott jól románul –, mondom nekték a nép nevében, nálunk hagyátok el. Itt erdők vannak, nehesség van, met erdők között vannak a föggyeink. Aszt mongya más: halgasson! Mét jött ide? Azétt jött, hogy szakajszon pártot? Nem tud hallgatni? De a másik helyéselte, s

apám mincsak monta: mük erdők köszt vagyunk, gyengék a föggyeink. Micsinálunk, honnat élünk, ha itt kollektiv lesz? El kell mēnnünk messze dógozni... S akkor immá szó se vót többet a kollektivizáréről. Ez a Markéntán pandur vót, fokságba vót Oroszországban, a katonaságnak valami nagyobbja vót. Tisztés, de nagyobb. S ő eszt itt es ékeszte, de nem bódogult.”

Így a falu megmaradt az egyéni gazdálkodás rendjén. Külsőrekecsin valóban hegyek közé ékelődött, kevés és gyöngé minőségű a földje, ezért a rekecsiniek mindig arra törekedtek, hogy minél több helyet szerezzenek a falu közigazgatási határán kívül, a szomszédos településektől. Így volt földjük a kápotai (Capăta) és a klézsei (Cleja) határban, ezek részben bérletek, részben „vettfődek” voltak. Újfalú (hivatalos neve Gheorge Doja volt) határában inkább kaszálókat sikerült szerezniük. A második világháború után jelentős területeket kaptak Alsőrekecsin határában, a Szeret terin lévő Mezőségen osztott „bojérfődekből”. Ezeket a területeket 1960-ban elvették a rekecsiniektől, és az illető falvak kollektívjeinek adták. Még azzal is büntették a falut, hogy a határából lecsípték a legjobb részeket, amiket „nagyüzemi gazdálkodásra alkalmasnak” ítélték. Ezek helyett adtak csereföldet, jóval messzebb fekvőt, és sokkal rosszabb minőségűt. De kollektív nem lett Külsőrekecsinben!

Az 1940-es évek végén itt is létrehozták az iskolában a magyar osztályokat. 1951-ben magyar és román tannyelvű tagozat működött, a románban tantárgyként tanították a magyart.²⁵ A tanítás sok nehézséggel járt, hiszen a falubeliek nem az irodalmi magyar nyelvet beszéltek, hanem a székelyes nyelvjárás XVIII. századi változatát. Ekkor tűnt ki az igazi hátránya annak, hogy a moldvai magyaroknak nincs értelmiségük, amely szervezhetné, példájával eligazíthatná őket. A szintiszta magyar lakosságú falunak mindenesetre nagy könnyebbséget jelentett, hogy Székelyföldről jött magyar tanítók foglalkoztak a gyermekekkel. Nagy szeretettel fogadták őket, de mire igazán beindult volna a magyar oktatás, felszámolták az iskolákat, s visszaküldték a tanítókat Erdélybe. A már idézett Kotyor Péter a következőképpen emlékezett erre az időszakra: „Tuggya-é, nálunk, a faluban magyarul beszélünk, de ha kimēnnünk a faluból, kell beszéjjünk románul. Lássa, ha az erősség éccer román, akkor nem tucc beszélni, s ha magyarul beszélsz, aszongyák: bangyēn. S akkor hējába. Vorběstye romanēstye... mongyák. S így nem mēnt valahogy a gyermekéknek a magyar iskola, mer nekik szükség vót, hogy románul mégtanóljanak, s vótak, akik a magyarra nem vettek akkora ügyet. Nehéz vót tanólni. S asztán, mikor már foktak lenne, akkor a tanétók ē kellett mēnnyenek. Dimēni Ferivel²⁶ össze es komásottunk.”

Az elmúlt évtizedekben Külsőrekecsin népe élte a moldvai csángómagyarok nehéz életét, valamelyest azonban mégis könnyebb volt a sorsuk, mert az itt élők nem

kényszerültek a kollektívben dolgozni, s ha szegényen is, de a maguk földjén gazdálkodtak, a környező falvak lakóinál szabadabban éltek. Élelemre nem volt gondjuk, s mert gyümölcsöseik és szőlőseik is megmaradtak, boruk, pálinkájuk is volt elég. Sőt, a pálinkát valósággal valutaként használták ügyes-bajos dolgaik elintézéséhez. Ahogy haladt Romániában a „sokoldalúan fejlett szocializmus” építése, és egyre nehezedett az emberek megélhetése, egyre több megyebeli pártfunkcionárius és milicista kereste fel a külsőrekecsini magyarokat, hogy kisfűtől tolvajhoz, vagy nagyobb szabású rablóhoz méltó módszerekkel pálinka, bor, sajt, pityóka, tojás és más földi javak formájában korrupciós vámot szedjen tőlük. A rekecsiniek pedig megtanulták, hogyan lehet az éhenkórász, pálinkájukra ácsingózó, őket átlátszó ürügyekkel zaklató „ellenőrököt”, s azok ellenőrzőit kihasználni. Így alakultatott azon a tájon is a „szocialista embertípus”. De hát vége lett ennek is!

1991. július 28-án késő este borzalmas felhőszakadás volt Külsőrekecsinben és környékén, a falut átszelő Rekecsini patak vízgyűjtő területén. A hirtelen lezúdult hatalmas vízmennyiséget az erdőktől jórészt megfosztott hegyoldalak talaja nem tudta befogadni, s az éjfél tájban teljes erejével az alvó falura zúdult. Felül a hegyekről lezúduló vízesés, alul a medréből kilépett, házakat, hidakat, kicsavart fákat hurcoló, megáradt patak pusztított. Tragédiák sokasága következett be, mert a fölbőszült víz úgy emelte fel az alapozás nélküli, fából készült házakat, mint a tenger dagálya a parton heverő csónakokat. Gábor Teréz a következőket mondta el erről Seres Andrásnak: *„Éjfélkor arra ébredtem fel, hogy a házban víz van. Felköltöttem az uramat. Még volt annyi ideje, hogy kimenjen, a víz már hozta a fákat. Felrakta a malacokat az istállóra, a disznót már nem tudta. Felmentünk a padlásra, ha halunk meg, együtt haljunk. Szerencse, hogy volt, gyertyát gyújtottam, ha halunk meg, legalább égő gyertya mellett haljunk meg. Augusztus elsején Külsőrekecsinben hét, Alsőrekecsinben kilenc embert temettek.”*²⁷

A tizenegy esztendő Polkovnyik Péter úgy menekült meg, hogy előtte való este elszökött moziba, s félve a veréstől a hiúban aludt. Édesanyját és két testvérét elvitte a víz, ő megmaradt.²⁸ A pusztulás hírére megindult a segítség Külsőrekecsinbe. Magyarországról és Erdélyből küldtek jelentős mennyiségű élelmet, ruhát, ágyneműt. Több tucat gyermeket hoztak Magyarországra nyaralni. Az elpusztult házak gazdái házhelyet kaptak a falutól északnyugatra eső hegy tetején lévő *izlazon*, vagyis legelőn, ami nem a legszerencsésebb megoldás volt, mert a hely szeles és hideg, mégis több mint száz ház épült itt az elmúlt tíz esztendőben. Az új falu egyházilag Csíkfalvához (Ciucani), közigazgatásilag Alsőrekecsinhez (Răcăciuni) tartozik és hivatalos román apparátustól a *Dumbrăveni* nevet kapta, a rekecsiniek azonban Újfalunak nevezik. Tulajdonképpen az árvíznek „köszönheti”

a falu, hogy új harangot kapott, mégpedig Magyarországról. A régi már igen rossz állapotban volt, többször javították, hangja, mint a repedt fazéké. Az új harangot 1992 nyarán, az akkor újjáalakulóban lévő Szent László Társulat ajándékozta a falu népének. Nagy dolog, hogy a román nacionalizmus szolgálatába szegődött, magyarellenes moldvai katolikus klérus „kegyesen” hozzájárult a harang elfogadásához.

A 2001 nyarán elhunyt Kotyor Péter korábban így emlékezett az eseményre:

„Mikor beszédbe vevődött, hogy Magyarországról agygyanak harangot, fémöntünk a paphoz. Tuggya, ez éjen szösösen beszél, de velünk nem beszélget magyarul. Széskunak híjják, Joszif Széskku. Fémöntünk, s montuk neki:

– Adnának egy harangot Magyarországról. Ajándékba. Fogaggyuk el.

– Beszélek én a püspökvel – monta.

Igaza van, egy pap és kell beszéljen a nagyobbjával. Ęmöntünk Dzsoszénba²⁹ a bérmlásra. Utána kérdöttük, tudott-é beszélni a püspökvel?

– Nem tuttam – aszongya –, sokan vótak, nem fértem hëjzá. De – aszongya – ha erről van szó, csinájjuk még. Akkor én szóltam Gergejnek³⁰ Budapestről, hogy mēgēngedi a pap. Esztendőre sikerült. Ęjött egy fehérpap³¹, ő külte a harangot.”

A külsőrekecsini templom tornyában így ma három harang lakik. Feliratuk a következő:

„1872. MARTIN DEMSA, NICOLAI GAJZE”

„MAKULA NÉLKÜL VALÓ SZŰZ ANJÁNAK SZENT SZŰVE KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK” [1929]

„CHRRISTUS VINCIT • NAGYVÁRAD ALAPÍTÁSÁNAK 900., A TÖRÖK ALÓLI FELSZABADULÁS 300. ÉS SZENT LÁSZLÓ SZENTTÉAVATÁSÁNAK 800. ÉVÉBEN, A KÁRPÁTOKON TÚLI KÜLSŐREKESINYI MAGYARSÁG VÍGASZTALÁSÁRA, VÉDŐSZENTJÉNEK HARANGJÁT ADOMÁNYOZZA AZ ÚJJÁALKULT SZENT LÁSZLÓ TÁRSULATA SZENT LÁSZLÓ ÜNNEPÉN, BP. 1992. VI. 27-ÉN”.

Külsőrekecsin földrajzi elzártsága és az egyéni gazdálkodás folyamatossága miatt rendkívül hagyományörző település. De egyben nagyon szegény is, mivel a mezőgazdaságból Romániában sem lehet meggazdagodni, legtöbbször még megélni is nehezen. Ezért a lakosság, elsősorban a fiatalság Külsőrekecsinből is eljárt munka után, ha nem is olyan mértékben, mint más, kollektivizált falvakból. A magántulajdonban lévő föld különben is erősebb kapocs, mint a kolhozbeli szolgaság, ezért még azok az emberek sem szakadtak el a szülőfalutól, akik egyébként évtizedek óta családostul, messze, több száz kilométerre dolgoztak. Fenntartották a házukat, a földet bérbe adták, vagy éppen hazajártak művelni. Ám a magántulajdonon alapuló piacgazdaságnak valamelyest ott is megnőttek az esélyei, Külsőrekecsin lakossága az egyéni gazdálkodás folyamatosságából származó helyzeti előnyének teljes tudatában készülődik az „innovációra”. Rossz malmokat javítanak, régi pálinkafőző üstöket helyeznek üzembe, megsárgult birtokpapírokat silabizálnak. Sőt, néhányan már beszerettek egy-egy használt traktort is. A változások első jeleként megnyílt a faluban legalább egy tucat kocsmá, vagy legalábbis italmérő hely. Nyilván ezzel gondoltak a legkevesebb ráfordítással és munkával a leghamarabb „meggazdagodni”, de hát keveseknek sikerült. Néhány, külföldön ragadt „vendégmunkás” pénzt küld haza, hogy azon a család „malmot” – gyakorlatilag darálót –, vagy traktort, kisteherautót vásároljon, s ezekkel próbálkozzék valamiféle vállalkozásba fogni. Ezen a téren is csak kevesen boldogultak, hiszen a gazdasági környezet nem éppen kedvez az efféle vállalkozásoknak. 2000 után elkezdődött itt is az iskolán, majd a tanórán kívüli, utóbb a tantervbe illesztett magyartanítás. Kezdetben egymással rivalizáló, de napjainkra egyre inkább együtt dolgozó pedagógusok foglalkoznak Külsőrekecsin csángó gyermekeivel. Huszonöt évvel a lehetőségek megnyílása után egyre inkább magára talál a település közössége.

Öreg Kotyor Péter, aki a szájhagyomány szerint megmentette Külsőrekecsint a kolhozosítástól, egyre elégedettebben tekinthet le túlvilági burdjából³² a faluját rejtő völgyre.

1. Gunda Béla: A moldvai magyar műveltség jellegéhez... In *Népi kultúra – Népi társadalom* XV. Budapest, 1990. 38.
2. Jerney János: *Keleti utazása a magyarok őshazájának kinyomozása végett 1844*. Pest, 1851. 322.
3. Lükő Gábor: *A moldvai csángók I*. Budapest, 1936. 163.
4. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Kolozsvár, 1941. 124.
5. Az 1992. évi népszámlálás adata.
6. Trunki Péter: Felsőrekecsin, Felsőrekecsény, Külsőrekecsin. *Csángó Tükör. Moldvai magyar kulturális folyóirat*. 2016. 6. (42.) sz. 29–30.
7. Gunda Béla 1990. 59.
8. megfutottak, menekültek
9. Idézi Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest, 1979. 1452.
10. Lahovari, G. I. – Brătianu, C. I. – Tocilescu, Gr. G.: *Marele Dicționar Geografic al României III*. București, 1900. 446.
11. Gunda 1990. 59.
12. moșie = birtok, rom.
13. bekerített
14. Nem zárva ki természetesen annak a lehetőségét sem, hogy a lélekszám ingadozásait a különféle statisztikák torzításai is okozhatják.
15. Ebből a hivatalos román népszámlálás szerint római katolikus 842 (98,6%), magyar anyanyelvű 833 (97,5%), magyar nemzetiségűt pedig nem tartottak nyilván, föltehetően itt a „románok”-nak is magyar volt az anyanyelvük.
16. Ebből róm. kat. 1903, görögkeleti 9, adventista I. Valamennyi katolikus ismeri a magyar nyelvet. – Táncoz Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Budapest, 1999. 18.
17. pálinkafőző
18. világháborúban
19. Az eseményről Csoma Gergely fotóművész készített interjúkra épített videofilm.
20. gépkocsikkal
21. kántor
22. sfát: állam, itt: a megyei eljáróság
23. Benke Szilveszter a romániai „változások” után Pusztinán megígérte híveinek, hogy magyarul is gyakorolhatják vallásukat, ám püspöke rögtön áthelyezte Prezestre, ahol a katolikus csángók már elhagyták egykori magyar anyanyelvüket.
24. hát (chiar = uaz., rom.)
25. Vincze Gábor: Csángósors a II. világháború után. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. Budapest, 1999. 233.
26. Dimény Ferenc Kézdivásárhelyről, tanító volt Külsőrekecsinben.
27. Seres András: A pusztítás félelmetes. *Háromszék*, 1991. augusztus 14. 12.
28. Pataki Sándor: Mi magyarul beszélünk, csángóban. *Új Magyarország*, 1991. szept. 10.
29. Diószén (Gioseni), csángó falu
30. Csoma Gergely fotóművész
31. Árva Vince, pálos rendi pap
32. kunyhójából

OLÁH-GÁL ELVIRA

Látogatás Rekecsinben

MAGYAR ÓRÁK AZ ISKOLÁBAN

Rekecsin község a 2011. évi népszámlálás szerint 7252 főt számlált, magyarnak 4,22% (306), csángónak 2,41% (174) vallotta magát. A nagyközségben a katolikusok vannak többségben. Két csángómagyar település tartozik hozzá – Külsőrekecsin és Csíkfalu. Berendfaluban (Berindești) már erőteljesebb az asszimiláció. Andreea Diaconu, az iskola aligazgatója szívesen beszél a magyar oktatásról. Rekecsini lévén tudta, hogy más falvakban csángók élnek, „csángó (ceangău)”, igaz, pejoratívan használták, teszi hozzá. Rekecsin nagyközség iskolájában mintegy ezer gyermek tanul. A községhez tartozó települések közül Külsőrekecsinben és Csíkfaluban kérték a szülők a magyar órákat. Külsőrekecsinben, néhány kivétellel, minden gyermek választotta, összesen 135-en járnak az iskolai magyar órákra, elemiben négy, felső tagozaton három órában tanulják a magyar nyelvet. Az iskola tulajdonképpen nyer a magyarul is tanuló diákokkal, hiszen már második éve az emelt fejkvótát kéri a Bákó Megyei Tanfelügyelőség-től. Hogy pontosan mekkora összeget jelent, nem tudták megmondani, mert nem szerepel külön nyilvántartásban, de kérték ebben a költségvetési évben is. Két évvel ezelőtt meg is rendelték a Corvin Kiadó *Magyar anyanyelvi kommunikáció* című tankönyvét minden gyermeknek. (Remélhetőleg, haszonnal forgatja ma is egy-egy család, mert a mostani tanárok már nem kaptak belőle – tudtuk meg a pedagógusoktól). Az iskolaigazgatónak egyetlen fájdalma a szűkös iskolaépület, hiszen a külsőrekecsini gyerekek két váltásban járnak iskolába. Néhány évvel ezelőtt pályázati pénzből el is kezdődött az új iskola építése, de az alap megöntése után abbamaradt, az építkezési vállalat tönkrement, így egyelőre nem folytatódnak a munkálatok.

A KÜLSŐREKECSINI MAGYAR HÁZ

Ivácson Tünde Gyergyóremetéről származik, tanító diplomával választotta a csángómagyar oktatási programot, két évet Lábnyikban is tanított. A külsőrekecsini iskola munkaközösségével elégedett, az igazgató hagyja dolgozni, a tanárokkal baráti-kollegiális viszonyban állnak. A gyerekek nyelvi állapota különböző, tapasztalata szerint azoknak könnyebb a magyar nyelvet megtanulni, akikkel otthon is magyarul beszélnek a szülők és nagyszülők. Az identitás lappang a közösségi tudatban, véleménye szerint azonban, nem azért választják a gyerekek (illetőleg a szülők) a magyar nyelvet, mert oktatási nevelési támogatást igényelhetnek (évi 22 400 forint) vagy táborkba utazhatnak, ezek jó ösztönzők csupán, valójában anyanyelvüknek érzik a magyart:

– A szülők kötődnek anyanyelvükhöz és szeretnék, ha nem veszne ki. A gyermekek szeretik a magyar nyelvű foglalkozásokat, nemcsak az órákon, de a Gyermek Házában is, ahol mi magunk, pedagógusok is másként foglalkozunk velük, mint az iskolában. Játékosan, vonzóan, hogy szeressék...

Ivácson Tünde szavait jól érzékelteti a sok vidám gyerekarc, bármely foglalkozásra érkeznek. Markaly Imolához az 5-6 évesek jöttek foglalkozásra, hóvirágot készítettek, „márciuskát”, amit édesanyjuknak vittek haza. A játék természetesen nem maradt el, gyakorlottan vettek részt a „Fehér liliomszál, ugorj a Dunába...” játékban, majd a foglalkozás végén közösen mondták el a *Miatyánkot*.

Markaly Imola csíkszentdomokosi, tanító és óvónői képesítéssel tanítja a kicsiket, óvodásokat és előkészítő osztályosokat, illetve felkészíti a felsősöket a továbbtanulásra. Már most is érezhető, hogy ha óvodáskorban magyar foglalkozáson vesznek részt, gyakorolják a nyelvet, akkor könnyebben tanulnak felsőbb osztályokban.

– Olyan gyerek is volt, hogy nem szólalt meg magyarul, avagy csángósan, amikor elkezdődött a tanév. Ma már köszönnek „Jó napot kívánok!”-kal, elmondják, hogy mit szeretnének. Ezekkel a gyerekekkel már a szülők otthon nem beszélnek magyarul, mert ők is román iskolába jártak, esetleg nehézségeik is voltak, így románul beszélnek a gyerekekkel. Az identitást nem fogalmazzák meg, nem mondják, hogy magyarok, legfeljebb „csángók”, és megkülönböztetik magukat a románoktól, más falusiaktól vagy vallásúaktól.

Idén négy nyolcadikos készül Csíkszeredába tovább tanulni. Őket külön felkészítik a magyar tantárgyból

való vizsgára. A tanító nénikhez szülők is érkeznek, hogy segítsen az oktatási–nevelési támogatáshoz a kérelmet kitölteni. Nem ezért járnak, mondja az egyik édesanya, nem a pénzért adják magyar órára, hanem azért, hogy tanulják meg a magyart, amit ők nem tehettek.

Gyurka Valentin a népi kultúra még élő értékeinek megőrzésével, átadásával foglalkozik. Órájára nagybacska fiúk-lányok érkeznek, énekelnek-táncolnak, elvégre húshagyó kedd van. A vasárnapi bákói farsangtemetési multság, a Babkirály és Csontkirály ünnepe után – ahol az MCSMSZ szervezésében több mint 500-an vettek részt a Tázló, Szeret és Tatros parti településekről, – nem tartották meg a húshagyó keddi multságot otthon a faluban. Máskor három napig is eltartott a farsangvégi multság. A Magyar Házba 12-14 éves leányok jönnek egy kis táncra. Valentin nemcsak a gyermekeknek tanítja a hagyományos táncokat és a sajátos helyi népdalokat, hanem Szarka Mária (Meric) és Dobos Rózsa segítségével felnőtt hagyományörző csoportot is létrehozott. A rekecsini tanító családjával együtt a Magyar Házban most „otthonra” lelt, szó szerint is, miután háza teljes megsemmisülése (leégése) után befogadták. Sok segítséget kapott, megvan a pénz az újjáépítéshez. Háza helyén munkások dolgoznak, takarítanak, bontanak, alapokat ásnak. Az engedélyeket beszerezni, a kataszteri és tulajdonjogi dokumentumokat tisztázni, kiállítani időt és pénzt igényel. Gyurka Valentin mégis reménykedik, hogy még idén beköltözhetnek az új házba.

HÉTKÖZNAPOK KÜLSŐREKECSINBEN

Sok férfi keres erről a településről is megélhetést a nagyvilágban. Bulai György, akit csak Gelu bácsinak ismernek a helyiek, maga is megjárta magát külföldön, de most otthon dolgozik, az építkezésben. Új házak sora épült már a nagy 1993. évi árvíz után, mert akik kint pénzt szereznek, itthon költik el, házakat építtetnek. Az otthoniaknak pedig azért jó, mert munkát kapnak. Ma már téglából építkeznek, bár még a régi sártéglás (fa)házak, sipkánházak, és a „bikfából” épült csűrök, melléképületek is szép számmal láthatók. Ritka látvány a hegy oldalában sorakozó bécsek látványa is. Szarka Mária meg is mutatja a barlangpincét, amit a martokba a „palatába”, (palakőbe) vájta. Amióta a patak közeléből az árvíz után elköltöztek az emberek fel Újfaluba, sokat felhagytak, pedig régen bort, pálinkát, pityókát, káposztát, répát, a disznóságokat egyaránt itt tárolták.

Kevés az állat, kevés a föld, mondják a rekecsiniek. Régen is cserekereskedelmet folytattak a környező településekkel, bort és pálinkát adtak el nekik. Bár nem volt kollektív gazdaság, a bojéroktól vásárolt falun kívüli földeket elveszítették, visszaigényelni pedig csak utánajárással lehet, amiről sokan lemondanak, kellő iratok hiányában. Az erdőt elvette az állam, szintén csak kevesen kapták vissza. Még azt is megnézték, hogy 1946 előtt fizette-e rendszeresen a tulajdonos az adót, ha nem fizette, nem adják

vissza. Ami terem, az egy-egy családnak elegendő. Állatokkal foglalkozni pedig nem lehet legelő hiányában. Arra a helyre épült Újfalú (Dumbrăveni) az árvíz után.

„EMLÉKEZZÉL, EMBER, PORBU' LETTÉ' ÉS PORRÁ LÉSZESZ”

Hamvazószerdán megtelt a templom fekete fejkendős, fustás asszonyokkal (itt az idősebbek míves napokon is viselik a csángó lepszoknyát), de a fiatalabbak is sötét kendővel a fejükön mentek a templomba. Nagy nap ez, a böjt, a lemondás, az önmegtartóztatásra, a visszavonulásra való felkészülés. Az idősebbek szigorúan, a fiatalabbak kevésbé, de megtartják a böjtöt. Laslău Ciprian plébános mindenkinek szerre elmondja románul: Emlékezzél, ember...! Mit tud a településről, amelyet szolgál? Rövid beszélgetésünkben kiderül, múltjából csak az elmúlt évtizedeket ismeri. 1949-ben, amikor volt itt egy lázadás, minden dokumentum odaveszett, így csak annyit tudnak, 1941-ben lett külön egyházközség. Román ajkú közösség – szögezi le annak ellenére, hogy elismeri, az idősek gyakran beszélnek csángó nyelven (ellenvetésemnek helyet sem ad, hogy a magyar nyelv

archaikus dialektusáról van szó), ő megérti, de románul válaszol, mert ezt a nyelvet mindenki ismeri. A plébános szerint anyanyelvük a román, lám, a gyerekekkel a szülők románul beszélnek. A magyar-tanításról úgy vélekedik, hogy ha nem kapnának támogatást, nem is tanulnák. Hogy magyar írás van még tucatnyi keresztfán a faluban és magyar imádságos könyveket is szép számmal találni az embereknél, vagy az „Isten áldja” köszönés megszokott közöttük, arról nem akar tudomást venni. Számára nem az a kérdés, hogy miért van magyar felirat a keresztén, hanem az, hogy hány keresztfán van magyar írás? Nevét is megmagyarázza, Lasláu, a Vladislav szláv névből ered.

A REJTŐZKÖZDŐ MAGYAR NYELV

„Isten áldja meg” köszönünk a faluban. „Áldja meg az Isten magikot es!” – hangzik innen-onnan. Bulai Péterné Kati néni azt mondja, a kertjükben, de az út mellett álló Szent Illés tiszteletére állított fakeresztet „Az öregeknek az öregjeinek az öregjei állították. Há’! Itt kapták az apáink es. Most megújítottuk, me’ sokan szeretik. A nagy durranásokat, tüzet Illés hozza. Meg van szentelve a pátertó’.” Kati néni természetesen tartja, hogy magyarul van a keresztén az írás. „Há’ régen az öregjeink magyarul írták, az iskolába’ én es tanó’tam magyar írást, öt klászát, öt évet, magyarul es, olá hul es. Jepuri tanító vót, úgy mondták neki, s még vót egy sánta kezű, le vót törve a keze.”

Szarka Katit még Demény tanító néni tanította. „*Hadd el, te kicsike...*” – idézi fel a kis dalt, amire táncoltak gyerekként. Mámókájától (dédnagyamájától) maradt meg az a magyar imádságos könyv, amit 1864-ben adtak ki Budapesten. Előkerült még a *Moldvai magyar népdalok és népballadák* című Jagamas–Faragó-gyűjtemény is, amit a szerzők küldtek meg az adatközlőknek, ígéretük szerint.

Bulai Péter 1939-ben született, mesél a háborúról, arról, hogy fenn a hegyen még mindig megvannak a német katonasírok. A „plébányos esszegyűtötte es eltemették. Tizenkét gyermek közül tizenegyet neveltek fel. A fakeresztől azt mondja, hogy ki akarták venni, de nem engedték. Először 1945-ben, mikor bejöttek az oroszok, azután 1949-ben, amikor volt a »revolúció«. Öreg Bulai Pétert, Péter bácsi édesapját hat évre zárták be – meséli. Hogy pontosan mi történt, arra így emlékszik vissza: „Vót itt Bába Miháj, aki a párt embere lett. Haragudott a páterra, me’ magyarul imádkozott. A leánykák, asszonyok összegyűttek a templomba s őrizték a papot, hogy ne vigyék el. De a páter elszökött a deákkal, s akkor eljöttek a katonák, meglőtték a deákat, Benke Antalt.” A lázadásról Szarka Katrina is mesél, ő 1951-ben született, már hallomásból tudja, mi is volt a „rebellió”: „’48-ba eljöttek, hogy a papot elvigyék, Susan pap vót akko’. S jöttek masinákva’ fel a templomhoz, de nem eresztették az emberek, s akko’ megfogták a soférokat, azt kik vótak ott, s megverték jól, s a masinokat felgyújtották, édesapám jött haza a mezőró”, s ő es felment oda a templomhoz.

Ő csobán vót, örökké bocskorba’ járt, s a testvérem hazament, s mondta, hogy mi történt, hogy a templomba bérekesztették az embereket mind. Édesanyám a tarisznyába tett vátozót, na, szárazat, hogy vigye apámnak, a locsos bocskor helyett. A templomba válogatták, melyik nem vót a demokráciával, azt vitték el, oda ki a pincébe zárták bé. Apámot osztán régvél hazaeresztették. Annak előtte magyarul mondták a misét, de ezeknek úgy kellett vón’, hogy ne mondják gyelók (de loc = egyáltalán), de a pap mondta magyarul, s az emberek es magyarul feleltek neki. De a közbe’ a pap elbútt, s a deák es vele ment, de megkapták a jászójba, s meglőtték. Akkor osztán eresztették ki az embereket. A diákat akkor este el es temették, máskor tartásák a hó’takot három napig. S a pap elfutott, bément a faluba s bépredálódott (feladta magát).”

A Benke család, akinek Antal nevű deákját meglőtték, nevezetes deákdinasztia volt Rekecsinben. Ma is ez a család adja a kántort, de ő már csak románul „zsoltárizik”. A Kicsi Szűz Mária, vagy Boldogságos Szűz Mária Keresztények Segítsége tiszteletére szentelt templomot 1930-ban építették a régi helyébe, 1941-ben alakult a plébánia, amikor még magyarul imádkozott a deák, és a pap is magyarul mondta a mise egyes részeit, a latin mellett. A szabófalvi Iosif Susanu 1942-ben lett a falu plébánosa, jól ismerte a magyar nyelvet. A templomban márványtábla őrizi a lázadás emlékét: román nyelven vésték fel, „az 1949-es lázadás hőseinek emlékére”. A faluban sokan mondják ma is, a magyarok lőtték meg a deákat. Alkalmasint később terjesztették el ezt a változatot, amit 2003-ban még az akkori pap, Ciuraru Eugen is ismételtetett, amikor az iskolai magyar oktatás kezdődött és a szülők kérvényezték a magyar órákat. A falu lakosait többen is a helyiek közül megpróbálták „fellázítani” a magyar oktatás ellen és akkoriban is hangoztatták, lám, ’49-ben is magyarok ölték meg a deákat. Ha az eltelt szűk másfél évtized történetét nézzük, mégis elégedettek lehetünk a mai állapotokkal.

Útmenti keresztek Külsőrekecsinben

Moldvában is, más katolikus népességű vidékekhez hasonlóan még ma is fellelhetők olyan útszéli építmények, amelyeket valaha vallási kegyeletből állítottak Isten dicsőségére. A szakrális kisemlékek gyűjtőfogalmába kálváriák, útmenti keresztek, haranglábak, képoszlopok, kis kápolnák, szabadtéri szobrok, út menti haláljelek, fákön elhelyezett képek, képszekrények sorolhatók. Szervesen hozzátartoznak a település képéhez, részét képezik a helyi hagyománynak.

Az útmenti keresztek, feszületek (a *feszület* Krisztus megfeszített testével, az egyszerű *kereszt*, amelyen nincs corpus, legfeljebb felírások) állítása a XVIII–XIX. században egész Magyarországon elterjedt, mind a városokban, mind a falvakban, olyannyira, hogy egyes falvakban a hozzá tartozó határrészekkel együtt sokszor 20-30 feszület is állt egy időben.¹

A legtöbb keresztet a templomok elé, azok közelébe, a falvak bejáratánál, fontosabb útvonalak mentén, útkeresztződésbe, temetőbe, magaslati pontokra, falvak határába állították, de gyakran találkozunk lakóházak telkének utcai frontjára épített keresztekkel is.

A keresztek emelésének oka sokféle lehet: falvak bejáratának jelzése (az elején köszöntés, a végén bűcsúztatás céljából), templom melletti keresztállítás, temetői kereszt, engesztelő kereszt (halott emlékére), hálaadó kereszt (háborúból való hazatérés öröme), fogadalomból, betegség idején állított kereszt, szerencsétlenség helyén, emlékül állított kereszt, az állíttató család saját magának kívánt emléket állítani, dűlőutak mellett, útkeresztződéseknél, a rosszak, bűbajosok távoltartására állított feszületek, gonosz lelkek távoltartására, ártó hatalmak távoltartása (a határban, szőlőkben felállított keresztek vihar, jég, férgek, tolvajok ellen védték a termést, óvták a falut.)²

Külsőrekecsinben a keresztek többsége kereszt utban (útkeresztződés), kutak (források, csorgók) mellett vagy a falu határában áll. Nem véletlen a keresztállítás helyének kiválasztása, a néphit szerint a rosszak éppen a keresztúton leskelődnek az emberek megrontására, a víz éltető erőt jelképez, amiért hálát kell adni, a faluhatáron levő kereszt pedig jelzi, hogy szakrális területre léptünk.

A községközpont felől érkezvén Külsőrekecsinbe, a moldvai csángómagyar falvakra jellemző, fedeles tetőszerkezetű kereszt fogadja az idelátogatót, melyet Szent Donát tiszteletére állítottak.³ Rögtön szembetűnik, hogy milyen jó állapotban van: tetetje ép, felirata olvasható, nemrég lehetett újrifestve:

*Szent Donát / Püspök / és Mártir / tisztele / tére / Imádko
zzál ér / tünk sz / Dónát / Püspök / és / Mártir / Hogy Meg
meneked / ünk a / menny / kötöl s / égi hábo / rutól*

Kísérőnk, Gyurka Valentin, külsőrekecsini tanár meséli, hogy 2014-ben a Külsőrekecsinért Egyesület pályázati támogatással jó néhány felújításra szoruló útmenti keresztet restaurált, mentett meg az utókor számára:⁴

„A falubeliek közül is sokan elcsodálkoztak, hogy mennyi magyar kereszt van még a faluban, eddig nem igazán lehetett felismerni, hogy mi is van ráróva.

A keresztek restaurálásakor sokan leálltak és megdicsérték a kezdeményezést. Az idősebbek többször segítettek kibetűzni a feliratot.”

Ahogy haladtunk a falu központja felé, felfigyeltünk arra, hogy majdnem minden csorgó, forrás mellett található kereszt, esetleg kis építmény, melyekben többnyire Szűz Mária vagy Szent Ferenc szobra van elhelyezve.

A víz az itt élők lényeges, értékes életeleme, s éppen ezért isteni ajándéknak tartják. A családok viszonzásképpen az egykor nagyobb tiszteletnek örvendő szenteknek emléket állítottak a kapujuk előtti csorgóknál. A legkisebb lányok feladatkörébe tartozott, hogy hetente egyszer megtisztítsák a portól és virágot helyezzenek el.⁵

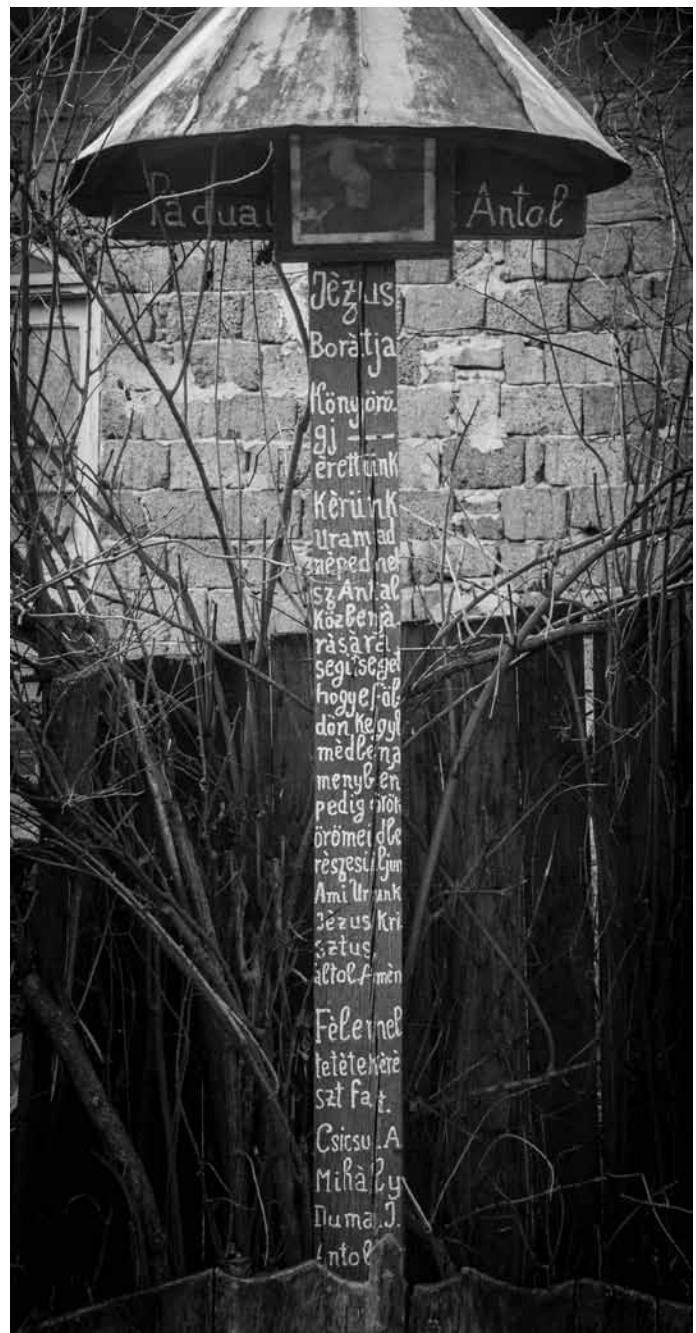
A falu szakrális központja a templom és annak környéke. Petrás Incze János közlése szerint Külsőrekecsin első templomát a század elején építették, s „Szűz Keresztények segítségére” tiszteletére szentelték.⁶ Megerősíti és pontosítja az adatot a századfordulón megjelent *Románia Nagy Földrajzi Szótára (Marele Dicționar a României, București, 1900)*, amely azt írja, hogy a falu templomát 1807-ben építette a lakosság, majd később restauráltatta. Annak a régi templomnak a helyén épült a jelenlegi, az 1930-as években. „A falunak a búcsúja huszonnegyedikjén van a májnak. Kicsi Szűzmárja napján, románul Szfanta Marija mika. Régen nagy búcsúk vótak, még most es megtarcsák. Ijenkor ejttek a szomszéd falukból, Kápota, Berengyest, Klézse, Somoska, Dózsa... még jöttek Kákováról es, Nagypatakról...” „Úgy monták száz esztendeje csánták. Apókám csánta, Szarka Győr. Tátimnak a zapja. Lefekütt, s megámotta, hogy kicsike lesz a templom. Met a nép szaporodik lesz, s kicsike lesz. Felkött, felötözött, visszament, kihúszta a cerusokat (țepușă = karó, rom.), lépett egyet, lépett kettőt, hármat... mennyit lépett... s a másiknál es arrólfelől. S hogy evégeszte, hazament, s lefekütt. S így a templom jó lett. De ha apókám lépett lenne még kettőt, még jobb lett lenne, mer immár kicsike a templom, úgy megszaporodott a velág. Elötte vót a régi templom, kicsike. Az fából kellett legyen. Mikor ez a másik épült, akkor aszt erontották.”⁷

Körbesétálva, a szűk utcácskákon végighaladva több mint fél tucat fakeresztet vehetünk számba, melyek szinte szabályosan ölelik körbe a teret.

A templom kertjében **Szent Háromság** tiszteletére emelt feszület áll, magyar nyelvű felirattal (a teljes feliratot nem tudtuk kiolvasni, mert nagy részét elfedi a corpus). A templommal szemben **Imádunk tégedet Örök Jézus Krisztus** felirattal szintén egy feszület található.

Jobbra indulva egy román feliratú kereszt áll a sarkon, majd a meredek utcácska végén, az útkeresztveződésben találjuk talán az egyik legszebb feliratút:

Páduai Szent Antal / Jézus / Borátja / Könyörö / gj --- / érettünk / Kérünk / Uram ad / Népednek / sz Antal / közbenjá / rására / segítséget / hogy e föl / dön kegyel / médben, a / menyben / pedig örök / örömeidbe / részesüljünk / A mi Urunk / Jézus Kri / sztus / Által Ámen / Felemel / teték ere / Sz fát / Csicsu. A. / Mihály / Duma. I. / Antal / Kotyor P. / Péter / Által / 1931 be / Martzius / 18 an

A következő elágazásnál csupán a kereszt címét tudtuk kibetűzni: **Jézus Szent Szive**. Sajnos, az arra járó asszonyok sem tudtak segíteni, volt, aki nem is tudta, hogy magyarul van felróva rá. Visszakanyarodva a templom felé **Boldogságos Szűz Mária Keresztények Segítsége** tiszteletére emelt keresztet találunk, az utolsó elágazásnál pedig egy lakóház telkének út melletti szélében, **Szent Illés** prófétának állított kereszt zárja a sort.

Dom / IHS / Szent Illés / Próféta / Könyörög / Érettünk / Ne închi / nãm ție / Hristoase și te bine / Cuvântãm / cã prin / sfânta / cruce a / ta ai ras / cumpãrat / lumea / Lãudat

A helybeliek elmondása alapján, az idők során több keresztet is eltávolítottak eredeti helyükről, a régi magyar feliratú keresztet helyére román feliratúak kerültek. A magyarsághoz kötődő szakrális építmények tudatos „felszámolása” nem újkeletű törekvés Moldvában, hiszen már a XIX–XX. század fordulóján az egyház képviselői egyre-másra bontották le a régi kis fatornyos templomokat, fakápolnákat, helyettük szabványtervek szerint neogótikus épületeket emelve, de sokfelé legyalultatták az útszéli és temetői keresztet régi feliratait is.⁸

A faluban található fakeresztet cserefából készültek, az egyszerű feliratokat, a folyóírású szöveget hímező vésővel hornyolták be.

Legtöbb keresztet nem olvasható évszám, a közösségi emlékezet úgy tartja, hogy nagy részét a XX. század elején emelték.

Néhány esetben a falubeliek segítettek megbecsülni a kereszt korát. Bulai Péterné Kati néni meséli a Szent Illés tiszteletére állított fakeresztéről, hogy „Az öregeknek az öregjeinek az öregjei állították. Há! Itt kapták az apáink es. Most megújítottuk, me’t sokan szeretik. A nagy durranásokat, tüzet Illés hozza.” Fontosnak tartotta kiemelni, hogy „Meg van szentelve a pátertó.” Igazából ezek a tárgyi objektumok a népi vallásos gyakorlatban játszottak szerepet, de rendszerint a hivatalos egyház is szentesítette őket.

A keresztet alkotó mesteremberek nevét csak az 1930-as években készültek esetében tudtuk azonosítani,

Szarka Katalin még fényképet is tudott mutatni a Szent Antal kereszt készítőjéről. Elmondása szerint legtöbb esetben a „gyeák” segített megírni a kereszt feliratát.

A keresztmelés okáról, az állítató személyéről és időpontjáról sok mindent elárulnak a falu belterületi és külterületi helynevei, melyeket Halász Péter gyűjtött egybe.⁹

Borzos Márton keresztje: A Dobáz nevű határrészen levő útszéli kereszt. „Ott halt meg az az ember. Kaszált, eléjött s meghalt. S keresztet tettek oda azért, hogy ott hót meg.”

Csurár Miháj keresztje: Nem messze a Fata Martyéhoz van egy kereszt, ahol Csurár Mihály meghalt. „Padurár (erdész) vót, s megütte egy Bilibók Péter nevű. De az nem vevődött ki soha, soha. Sakkor idefelé, mikor Bilibók Péter halt meg, akkor megmonta a fejrénpjinek, hogy né, ő ütötte meg. De ennek régi az ideje, én es úgy halltam. S akkor ott csántak egy keresztet, s annak mongyák, hogy Csuráj Mihály keresztje.”

Gozsán Rózsa keresztje: Útszéli kereszt a Pódison. „Ez egy somoskai asszony vót. Jöttek vót ide a faluba, odáig e’jöttek, s ott e’maradott az emberitől. Ez itt vót, lehet a felesége es az lehetett, nagy hó vót, s ott kapták meg hóttan a hóban.”

Lejány keresztje: A Fata martyánál lévő kereszt. Érdekes, hogy magát a keresztet magyarul, a körülötte lévő helyet románul nevezik meg.

Licsul keresztje: „A Lucsujban van egy kereszt, amire magyarul írták rá, hogy Szűz Mária. Lásd még: Szűzmárja keresztje.

Szengyőr keresztje: Szentgyörgy keresztje. „Ahogy Kápota felé mécc ki a faluból, ott van a Szengyőr keresztje.”

Szenmiháj keresztje: „Dobásza felé a Gyortyán mellett van a Szenmiháj keresztje.”

Szenpéter keresztje: A Dobázokban. Kotyor Péter tette oda 1987-ben. „Azétt tettem vót oda, hogy mikor egy-egy ember ejár ottagyon, megemejje a kalapját. S azétt oda, met az keresztút, s sokan mennek el.

Szűzmárja keresztje: „A Licsujban van egy kereszt, mire magyarul van felírva, hogy Szűzmárja.” Lásd még: Licsul keresztje.

„Az öregeink még emlékeznek arra, hogy a keresztutat a falu melletti erdőben, a »Pitán mellett« magyarul járták. A sok fának támasztott, fához kötött kereszt közül a harmadik stációt sikerült restaurálni” – meséli Gyurka Valentin.

A vallási jellegén túl az út menti kereszték fontos tájékozódási pontot is jelentettek az emberek számára.

A kereszt mellett elhaladva az emberek keresztet vetnek, megemelik kalapjukat.

A kereszték megóvásáról már állításukkor gondoskodtak, szinte valamennyit ellátták lécs- vagy drótkerítéssel. Az állítató család, később az ő leszármazottai (esetleg akinek a kereszt a földjén állt) gondoskodnak a feszület gondozásáról, karbantartásáról. A nevezetes alkalmakra (állítatásuk, felszentelésük évfordulói, halottak napjára) virágokkal kidíszítik (napjainkban többnyire művirágokkal), környéküket kitisztítják.

A katolikus egyház törekvéseinek és a természeti erők romboló hatalmának ellenére a faluban még ma is nagyon sok magyar feliratú fakereszt áll. Örvedetes, hogy a falubeli fiatalok „pártfogásukba” vették őket és sorra mentik meg a pusztulástól, feledéstől. Gyurka Valentin szerint „örökségbe kaptuk nyelvünket, s örökségünk egyik írott formája, itt, Külsőrekecsinben, éppen ezek az út menti kereszték, amiket nagyapáink hitük tükrében állítottak fel az nélkül, hogy bárki is kérte volna rá.”

1. Serényi Ákos: *Szagrális kisémlékek*. <http://orfumuskatli.hu/hu/kutatas>
2. Lásd bővebben Bartha Elek: *Vallási terek szellemi öröksége*. Bölcsész Konzorcium. Budapest, 2006.

3. Számos borvidék védőszentje, különösen az elemi károk (villámcsapás, jégeső) ellen fohászokodnak hozzá.

4. Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, Egyházi és Nemzetiségi Támogatások Igazgatósága

5. Pozsony Ferenc: Egy moldvai csángó család vallásos tárgyai. In *KJNT Évkönyve* 5. Kolozsvár, 1997. 240–248.

6. Domokos Pál Péter: „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” *Petrás Incze János Tudósítások*. Szent István Társulat, Budapest, 1979. 1452.

7. Halász Péter: Külsőrekecsin belterületi helynevei. *Moldvai Magyarság* 2002. 11. szám, 15.

8. Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 22.

9. Halász Péter: Külsőrekecsin külterületi helynevei. *Moldvai Magyarság* 2002. 12. szám, 16–17.; 2003. 1. szám, 8–9., 2. szám, 12–13., 3. szám, 18–19.

A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál

(részlet)¹

1957 júniusában a Magyar Tudományos Akadémia révén hosszabb tanulmányutat tehettem Romániában. Két román kollégám és barátom, Vuia Romulus professzor és Bănăţeanu Tancred, a Román Népművészeti Múzeum akkori igazgatója, valamint a Román Tudományos Akadémia minden lehetőséget megadtak ahhoz, hogy tanulmányutam eredményes legyen. Június 5-től Giurgiutól keleti irányban végigjárhattam a Duna mentét, több napot töltöttem Prundu faluban. Vuia Romulus társaságában megnézhettem a Duna menti nagy legelőket, a Bărăgan sztyeppét, s átmenve Dobrudzsába tatár és lipován falvakat látogattam meg. Constanţa-ba az egyik napon késő este érkeztünk, s a szállodákban nem kaptunk szobát. Vuia Romulus az utcán szolgálatot teljesítő egyik rendőrhöz fordult, hogy nem tudna-e segíteni. A rendőr sorra kopogtatott be különböző házakba mindaddig, míg megfelelő szálláshoz jutottunk. Ismét visszatérve Bukarestbe Buzăun, Focşani-on át, hivatalos kísérem, Matcău Alexandru társaságában Újfalu (Buzdugan), Csíkot, Felső- vagy Külsőrekecsényt, Somoskát kerestem fel, majd Bákón át Jászvásár (Iaşi) közelében Kotnárbán (Cotnar) és Horlestben (Horleşti) jártam. Jászvásárból Bákón át visszatérve Lészpeden gyűjthettem. Jászvásár környékén gyűjtésre nem volt lehetőségem. Kotnárbán és Horlestben csak a régi magyar nyomok után érdeklődtem.² Lészpedről Piatra Neamţon és a Békás-szoroson át Gyergyószentmiklóstra mentem. Majd a Hargitán át Kolozsvárra utaztam. A Hargitában alkalmam volt zetelaki eszténákat tanulmányozni.

Az első falu, ahol megálltam, Újfalu (Satul Nou vagy Buzdugan, újabban Doja). (...)

Újfaluból Csíkon át Felsőrekecsénybe mentem. Három és fél napot töltöttem a faluban, de aránylag keveset gyűjthettem, mert állandóan engem kérdezgettek, s folytonos vendéglátásban volt részem. Egyik házból a másik házba vittek. A román lelkész állandóan figyelte, hová megyek, s kérdezősködött utánam vendéglátóimnál. Különös szeretettel gondolok Balán J. Jánosokra. A házigazdával több levelet is váltottam. Levelei a Néprajzi Múzeumnak átadott levelezésem között található. Megragadó a falu gazdag népviselete. Az első felsőrekecsényi, akivel szót váltottam, egy idős asszony (*mamóka*, az asszonyokat *asszonyállatnak* is mondják), aki sejtette, hogy a régi szokások iránt érdeklődöm, s elmondta, hogy egy „árgyáli (erdélyi) bába járt itt, írta a szép magyar énekeket”.

Menyecskék, leányok

Kérdeztem tőle, hogy megfordult-e Erdélyben. „Nem volt szükségünk rá, hogy járjunk arrafelé” – mondotta. Anyja Csíksomlyón járt. Vannak, akik ma is elmennek, de a pap nem szereti az odajárást. Csíksomlyót valahogy még nem tartották Erdélynek. Olyan természetes volt odamenni, mint a bákói, jászvásári vásárookra. Akadt néhány ember, aki eljárt Galacba, Brailába is. Az első világháború előtt fuvaroztak Csernovicz, Galícia felé, állítólag Lembergig.

A hagyomány azt tartja, hogy a már lakott faluba 300 évvel ezelőtt *fugárok* (megfutottak, menekültek) jöttek, „akik megfutottak az adó elől”. Trunkból, Nagypatakról, Esztufujból (Stufu) és Faraonból (így említik Forrófalvát) kerültek ide. Ezek mind magyarok voltak. Így „összegabalyodtak” a már régen itt lakottakkal.

A szomszédos Csík falu határában áll Szent László fája. Ez egy igen öreg tölgyfa. A határban dolgozók szívesen étkeznek alatta, s régebben néhány falat ételt a fa alatt hagytak. Az arrajárók hagyományos pihenőhelye a fa. Szent László fáját Klézse határából említi BOSNYÁK S. is.³ Kotnárbán régebben templomba menéssel ünnepelték meg Szent László napját, de hogy melyik volt ez a nap, arra már nem emlékeztek. Szent László tisztította meg Moldvát a tatároktól. – Felsőrekecsényben a 30-40 éves nemzedék is tudja, hogy Bákótól felfelé, Szabófalva vidékén más magyarok élnek. Azok a „csángók”. Hogy miben mások ezek a csángók – erre a kérdésre általában azt felelik, hogy más a beszédjük, nehezen érthető, s erre még a vásárban is felfigyelnek.⁴ Részletesebb kérdezősködésre azt mondják, hogy ott más a *képtár* (bőrmelletes), a szöttek *öv* (*övedző*), a női ingen az ujj díszítése.

Az egyik felsőrekecsényi idős asszony azt mondja, hogy a *tarisnyájuk, kerekítőjük* (katrinca) színe is más. Ezeket a különbségeket azonban nem tudták pontosan megnevezni. Magam sem érdeklődtem elég behatóan az ilyen kérdések iránt. Arra a kérdésemre, hogy a felsőrekecsényiek milyen magyarok, ilyen feleleteket kaptam: „rományosak vagyunk”, „ez a falu teljesen székely, de már nem húzunk odafelé”, „régii magyarok vagyunk”. (A lészpediek mondják, hogy „Mária Terézia idején voltak kizavarva Erdélyből”.) A megkérdezettek közül már senkinek sem volt rokoni kapcsolata a Székelyfölddel. Somoskán mondták, hogy az öregek közül többen számon tartottak valamiféle székelyföldi rokonságot. Én azonban ezt inkább odaváló származástudatnak vélem. Felsőrekecsényben, Csíkban, Buzdugában az 55-60 éven felüli asszonyok egyáltalán nem beszéltek románul.

A templomban a román éneket, imát, beszédet nem értették. Néhányan ismertek román nyelvű ráolvasókat, de ezek értelmét is csak sejtették. Évenként egyszer-kétszer megjelenik az említett falvakban egy vándor román javasasszony (állítólag Bákóból jön), s tehénrontást gyógyít, különböző betegségek gyógyítására ad tanácsot, szerelmet fakasztó praktikákat ajánl, de nem fogadják meg a tanácsát. Száritott gyógyfüveket azonban vesznek tőle. Árul olyan füzeteket, amelyekbe *bűbájosságok* vannak írva, de nem veszik, mert nem is értik.

ERDÉLYI KAPCSOLATOK

Erről a kérdésről értékes megfigyeléseket közölt Kós Károly. Ezeket szeretném kiegészíteni. Rendszeres gyűjtéssel még ma is könyvnyi anyagot lehetne e téren összegyűjteni. Felsőrekecsényből minden valamirevaló férfi és nő járt a csíksomlyói búcsún. A gyalogosan megtett út 2-3 napig is eltartott, mert útközben sokat pihentek. Templomoknál, útszéli keresztelnél, temetőknél, korosabb vadalma-, vadkörtefáknál megálltak, és énekeltek, imádkoztak. Oda a csíki Hosszúhavasra vezető hegyi ösvényeken mentek, onnan leereszkedtek Gyimesközéplekora, majd tovább Csíksomlyóra. Ezeket a búcsújáró ösvényeket részletesen kellene tanulmányozni. A két világháború között Gyergyóban, Csíkban, Háromszéken a szekeresek évenként megfordultak, s bort vittek eladni. Eljutottak a Hargita falvaiba, Székelyudvarhely vásáraitra is. A felsőrekecsényiek, csíkiak, somoskaiak többször találkoztak Erdély felé szekerező kotnári borosgazdákkal. Az első világháború előtt is sok moldvai bor került át a Székelyföldre. Hoztak a Székelyföldről az ottaniak gyapjúposztót, mezőgazdasági szerszámot (favilla, gereblye, különböző vizes edény), kendermegmunkáló eszközt (tiló, gereben, szövőszék). A háromszéki medencéből (Haraly, Ozsdola, Gelence) az Ojtozi-szoroson át hordó, dézsa, gereblye, favilla, kaszanyél került át a Tatros vidékére. Az Ojtozi-szoroson a Szeret melléki magyarok (Trunk vidéke) faköpüket és fonott méhkasokat vittek Háromszékbe,

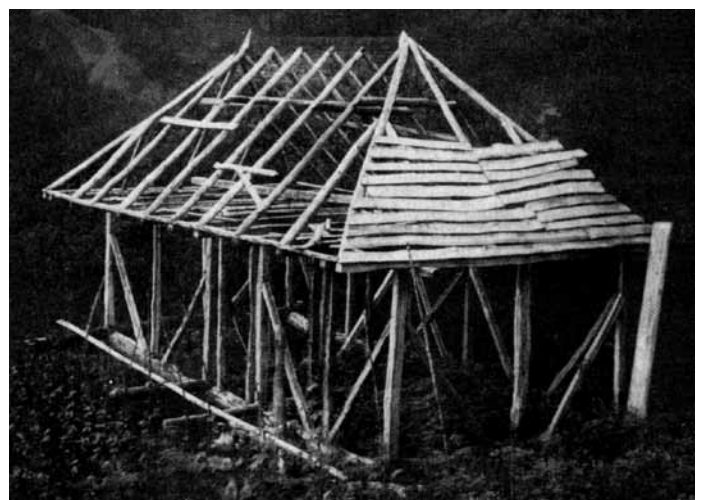
s onnan fa- és vasáruval (olló, kés, kerékráf, kasza stb.) tértek vissza. Igen szerették a csíki bőrmellest (*képtár*). Bármilyen Csíkból hozott bőrruha nagy örömet jelentő ajándék volt az asszonynépnek. A gyimesi csángó falvakban s a szomszédos Csügesen bocskort vásároltak. Gyimes felől vándor magyar bocskoráros is jött, aki a hátán cipelt 40-50 pár bocskort. Csíkból sok feketecserepet hoztak. A cserepesek pipát is árultak. A pipaszárat cseresznyeágból a vásárló készítette el. A bákói, focsani-i, sepsiszentgyörgyi, kézdivásárhelyi vásárokon brassói virágos ládát vettek. Karácsony, húsvét előtt Bákóból egy vándor könyvárus magyar és román nyelvű kalendáriumokat, énekes könyveket, különböző ponyvanyomtatványokat árult. Egyetlen ilyen vásárolt könyvet, egy Sepsiszentgyörgyön 1928-ban kiadott székely naptár nagyon elnyűtt példányát láttam Felsőrekecsényben.

A székelyföldi faárusokat, a bákói vándor javasasszonyt már említettem.

ÉPÍTKEZÉS

A lakóházak Felsőrekecsényben, Csíkban és Somoskán boronafallal (*bornafal*) épültek. A boronafák *gerezbe* voltak rakva. Gyűjtésem idején Felsőrekecsényben a falak jó része gerendaváz volt. A gerendák közé karókat állítanak, amelyeket vesszővel vízszintesen befonnak és kívül-belül betapasztanak (*sövényfal*). Itt is ismerték az olyan falat, amelynél a karókat szalmás sártekercekekkel fonták át. Ilyenkor a karók arasznyi távolságban állnak egymástól. Ismerik és készítik az ún. *sipkás* falat is. Ennél az alsó és a felső gerenda mindkét oldalára léceket, karókat szegeznek fel, s ezek között szalmás sárral megtöltik.⁵ A tető szarufás, amelyet beléceznek és szórt szalmával megraknak, zsúpcsomócskákkel befednek. Gyakori a zsindeletető is. A szarufa neve *szarvazó*. A fal- és tetőváz jól látható. A szalmatetőt kívülről hosszú, a tetőn átvett pónnákkal (*prestina*) szorítják le, s a szarufák alsó végébe faszegeket (*cerus*) ütnek, amelyek a tetőt fedő szalmát tartják.

A zsindeletes tetőnél ezeket a szegeket elhagyják. A szarufák alul a koszorúgerendába (*kosztoroba*) il-

Épülő ház

leszkednek. A keresztgerendákat *kurtagerendáknak* is nevezik.⁶ Csikban láttam olyan fedélszéket, amelynél a szarufák (*szarvazók*) szelemennek támaszkodnak.

Lakóház

A szelement az oldalszarufák s egy oszlop tartja. Mivel a falu szélén bukkantam az épülő házra, s a közelben senki nem tartózkodott, a fedélszék erről a formájáról közelebbit nem tudok. Felsőrekecsényből néhány házat és alaprajzot mutatok be. Még ismeretesebb a keskeny *színnel* épült házak. A *színbe* kisebb holmikat, vizes edényt, lisztes *putyinút*, *dulapot* (tálas) találunk. Ismeretesebb olyan alaprajzú házak is, amelyeknél a *színt* megrövidítik, s az egyik szoba (*kicsi ház*) tűzhelye foglalja el a *szín* hátsó részét. Előfordulnak olyan kétszobás házak, amelyeknél hiányzik a *szín*, s a két ház ajtaja külön-külön nyílik a *cserdákra*, amely lehet nyílt vagy deszkakerítéses.

A deszkakerítéses *cserdák* gyakran díszített faragású, s az ilyen deszkasornak Csikban *parapet* a neve.

A *cserdákhöz* tartozik több eresztartó oszlop (*lókötő*). A lakóházat kiegészítheti a *tyiler* (kamra), amelyben az *esztovátától* (szövőszék) kezdve a ruhás ládáig, a gazdasági szerszámokig különböző holmikat tartanak.

Lakóház

A *tyiler* épülhet a ház mögé, vagy annak meghosszabbítása is lehet. A ház falát elől és oldalt *tőtis*, *tötés* veszi körül, amely megfelel a *cserdák* szélességének.

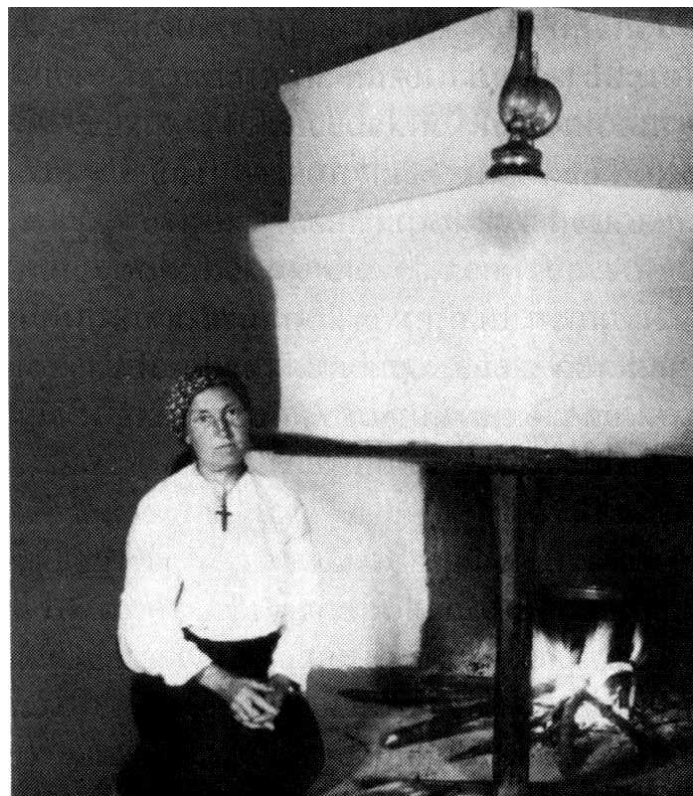
Cserdák díszesen faragott deszkákkal

A *hiubá* a *színből* mennek fel, s gyakran találunk a ház alatt pincét. A *szín* sok háznál a két világháború között még nem volt lepadlásolva, s a tűzhelyek odaáramló füstje kémény nélkül a padlástérben szétoszlott.

A pince, a talaj egyenetlensége miatt a házakat magas *tötésre* építik, s a *cserdákra* gyakran *garádicson* (lépcsőn) mennek fel, amelynek az egyik oldalára *karfát* tesznek.

A tűzhelyek elhelyezése az alaprajzokon jól látható. Sok változatuk van, ami Kós K. igen tartalmas közléseiből s egyedülállóan szemléletes rajzaiból is kiderül.

A képen jól látható a nyílt tűzhely, felette a *gób*, amelyet *góblábak* tartanak. A *gób* pereme a *kopolic*, amelyre apróságokat tesznek. A képen feltűnik a vashorgos láncon lógó vasüst. A *gób* felett van a *kürtő*, amelynek a peremére teszik a lámpát, jó magasra, hogy a szobát minél jobban bevilágítsa.

A moldvai magyarok takarékoskodnak a petróleummal, s esténként inkább a tűzhely lángja, mint a lámpa világít. A *tűszelyről* nyílik a *szóba* (kemence) fűtőnyílása. A *tűszely* melletti munka (pl. a kenyérsütés előkészítése) a földön történik. Az asszony a *tűszely* alacsony sárpadkáján ül, s úgy dolgozik. Minden tűzhelyen ott van a parázsfogó csipesz (*kliscs*). A tűzhely-kemence mögött van a *sutu*. Ide dobják a kisgyerekek kihullott fogát az egérnek, hogy vasfogat hozzon érte. Építkezésnél a tűzhely alá vagy a szoba kultikus sarkába egy levágott csirkét, sonkacsontdarabot ásnak el. Nagy véteknek tartják azt, ha valaki vesszővel leméri haragosának az árnyékát, s ezt a vesszőt elássa az építendő ház, istálló, csűr helyén.

Felsőrekecsényben találtam egy sajtáságos, zárt szobai kemencét, amelyet a *színből* fűtenek. Ez az ún. *németes szóba*, amely nyilvánvalóan újabb.

A ház berendezésének részleteiről az alaprajzok aláírássai tájékoztatnak. A kultikus sarok bővelkedik különböző eredetű szentképekben. Ezek között van erdélyi magyar, román, lengyel és ukrán feliratú is.

Az udvaron derékmagasságú lábakon álló, egészen kicsi, lepényszerű tézsta sütésére szolgáló kemencéket is láthatunk. A kemence szája előtt kerek vasháromlábban főznek.

A tűzhelyhez tartozik a kerek vasháromláb (*üstláb*), amelyre felfelé szélesedő szájú *vasüstöt* tesznek, de, mint mondtam, az üstöt függesztik is. Az üstben készül a *málé* (puliszka), amelyet nyújtófa forma *habaróval* kevernek, s ha kész, deszkalapra kiöntik, *lapickával* pedig laposra nyomkodják. A *szobában* (kemence) sütnek kenyeret, *pittyókat*, *báránt*. A kenyér- és báránysütéshez kerek tepsit (*tával*) használnak. *Távalban* sütik a *pitánt* is, amely felefele arányban *puj-* és rozslisztből készül. Olyan, mint a málé, de cukrot is tesznek bele. Az asszonyok *tubákolnak*, *felpipálják* a dohányt!

Régebben fejszével (*féci*) megvágta a nyírfát, s „kiforrott belőle a virics”. Ittak az öregek, de a maiak szerint csak az *ebsemereget* kenik vele.

Az öregek tűzgyújtáshoz Felsőrekecsényben otlétem idején is használták a *tűzvasat* (acél), *kovát* és *taplót*.

A *gyiófán* található tapló a legjobb. Hamuban megfőzik, majd *megaszalják* (megszáritják), s utána verdeséssel puhítják. Meg kell *batyolni*. A kis bőrtasak, amelyben a tűzszerszámokat tartják, a *partofél*.

A lakóházak igen gyakran hosszanti oldalukkal néznek az utca felé. A kettős udvarok nyomai itt, valamint Csíkban, Buzdugánban és Somoskán is megvannak. A kapuk egyszárnyú léckapuk, mellettük kiskapuvál. A kerítések igen gyakran csak egymás mellé levert, kihegyezett karók, amelyeket keresztlécek sem kötnek össze. Feltűnik a fonott kerítés is és a székely kapukra emlékeztető fedeles kapu. Az ilyen kapuk az öregek szerint csak az 1910-es években jöttek divatba, s olyanok kezdték építeni, akik Csíkban és Háromszéken jártak. A búcsúsok, borárusok, vásárjárók mindig megfigyelték, hogy „odaát” milyen az élet.

Kós K. a csűrökről a következőket írja: „A paraszti mezőgazdálkodás múlt század vége felé kezdődő fejlődése – a kényesebb fajta szarvasmarha jászlas tartása, a nagyobb mennyiségű gabona és a termesztett szalastakarmány elraktározása, a nagyobb mennyiségű és minőségű bor tárolása és kezelése, az istállótrágya növekvő jelentőségével ennek gondos gyűjtése – az új szükségletnek megfelelő komplex épületet igényelt. Így tűnik fel a század végétől a csángó falvakban a *csűr*, amely a székely előmintához képest kisebb-nagyobb alaprajzi, aránybeli és szerkezeti módosításokkal különösen a 30-as évektől kezdve mindenfelé elterjedt.”⁷ A általa bemutatott csűrökhöz hasonlítanak a Felsőrekecsényben és Csíkban épített csűrök. Felső részük szénatartó, az alsó pedig istálló. Az egyik oldalon vannak a lovak, a másikon a szarvasmarhák. Ezek a csűrök nem tagoltak, *gáng* vagy *szín* nélkül épültek. Korábban, ha csak szarvasmarhát tartottak az istállóban (*ól*, *istálló*), az állatokat jászolhoz sem kötötték. Szabadon járkáltak az istállóban, s egyik oldalán volt a deszkával elkerített vagy sövényből font keskeny jászol. Mindkettőt földbe vert karók tartották. Ritkán mondják a csűrre, hogy *szopron*, de ez inkább szalmafedeles, oldalak nélküli fészert jelent, amely alá szekeret tolnak, a nyári melegben tehenet kötnek.

Még jászol sincs abban az egyszerű tehenistállóban, amely a csűrök előtti idők emléke. Egyosztatú, deszkaablakú helyiségből áll, s a két tehen szabadon jár-ke, ill. szorong az istállóban. A képen jól látható az említett *sipkás* fal technikája: az oszlopokra kívül-belül vízszintesen vastagabb ágakat szegelnek, s ezek között szalmás sárral kitöltik. Hasonló melléképületek vannak Somoskán is. Felsőrekecsényben egy-két régi ház őrzi az emlékét.

Ezek a moldvai megfigyeléseim kiegészítik a korábbi kutatásokat (DOMOKOS P. P., LÜKŐ G., KÓS K. és mások). Remélem, hogy gyűjtésem további részét is közölni tudom. Addig is felejtethetlen vendéglátóimra, Balán J. Jánosokra emlékezve búcsúzom a moldvaiaktól, sokszor köszönve a Román Tudományos Akadémia megértő és nagyvonalú támogatását is.

1. In *Népi kultúra – Népi társadalom*. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának Évkönyve XV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 37–89.

2. Gunda Béla: A moldvai magyarok eredete. *Magyar Nyelv* 84. (1988) I. sz. 14.

3. Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. II. Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek. *Folklór Archivum*, XVI. 1984. 119.: „Csík falu határában álló fát a második verekedés (háború) idején villám sújtotta. A múlt idő és a jelen idő között azért van ellentmondás, mert amikor először Csíkban jártam, jelen időben beszéltek a fáról. – 1981-ben le akartam fényképezni, s akkor azt mondták, nincsen meg a fa, villám sújtotta. Több ilyen Szent István, Szent László fa van Moldvában, de ezek más vidéken.

4. Lőrincz Imre: *A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Majosig*. Budapest, 1986. 216.

5. Vö. Kós Károly: *Tájak, falvak, hagyományok*. Bukarest, 1976. 178.; illetve Kós Károly: Építkezés, lakásbelső, fazekasság. In Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J.: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest, 1981. 48., 56., 65.

6. A tetővázhoz, gerendakötésekhez vö. Kós 1976. 181–182.; Kós 1981. 60–67.

7. Kós 1981. 41.

Hogyan mondják a moldvai magyarban?

A moldvai magyar beszéd kezdetei a múlt ködébe vesznek, csupán annyit tudunk, hogy az 1220–1230-as években magyarok laknak a területen, de hogy mikor kerültek oda, azt már nem. Azt sem tudjuk, hogy az 1241–42-es tatárjárást túlélte-e a magyar szó; azt viszont igen, hogy 1345-ben a székely seregek megverik és kiűzik a tatárokat, majd a kialakuló, előbb magyar függésben levő, később önálló ország főurai között számtalan magyar nyelvű személy volt. Szintén nem tudjuk, mi a magyarázata annak, hogy Moldva egész területén nagyjából egyformán oszlanak el a nagy arányban meglevő magyar eredetű helynevek, nem korlátozódnak azokra a területekre, amelyekről tudjuk, hogy valamikor a mai moldvai magyarok ősei éltek ott¹.

E kérdések megválaszolásához további adatokra van szükségünk, és ebből a szempontból a lehető legnagyobb fontossággal bír a Péntek János által összeállított, múlt év végén megjelent kötet², amely a moldvai magyar (nyelvű) emberek által használt szavakat gyűjti egybe. A nyelv sok mindent megőriz eredetünkről, arról, honnan jöttünk, kikkel kerültünk kapcsolatba – a könyv így alapja lehet további kutatásoknak.

A Péntek János által jegyzett előszóból kiderül, a szerkesztő tisztaban volt munkája legnagyobb buktatójával, azzal, hogy egy olyan terület magyar nyelvhasználatát térképezi fel, ahol még egy egyezményes közmagyar nyelv sincsen kialakulva, amelyhez képest az egyes falvakban tapasztalható eltérések feltűnnének: „A moldvai magyar tájnyelv időben és jelle-gében is rétegzett, a beszélők, a települések, a kisebb-nagyobb csoportok nyelvhasználati gyorsuló ütemű nyelvi folyamatok eltérő fázisait képviselik. Ebben a heterogenitásban nem lehet megvonni a helyi nyelvváltozatok és a közmagyar határát, sőt néha a magyar és a román nyelv határát sem.” A szerkesztő elmondása szerint a munka első két kötete a moldvai magyar nyelvi korpuszt térképezi fel (ennek jelent most meg az első kötete), a harmadik pedig egy közmagyar–moldvai magyar szótár lesz. Jómagam e harmadik összeállítását csak helyeselni tudom, hisz az első kötetet forgatva csak nagyon nagy szerencsével tudunk ráatalálni mondjuk a szinonimákra, arra, hogy a gólyát a székely nyelvjárásokból ismert *koszta* mellett a román eredetű *kokosztirk*, *kokosztár*-ral is megnevezik. E két adat egymás mellé tevéséből nagyon úgy tűnik, kapcsolat van a két szó között – márpedig a nyelvi kutakodások értelme valahol itt kezdődik: amikor nemcsak regisztrálunk valamit, hanem meg is értjük a nyelvi mozgásokat, azt, hogy mi miért történik.

(A székelységben adatolt *koszta*, *kosztorat*, *kosztorang*, valamint a moldvai *kokosztirk*, *kokosztár* kérdése egyébként jóval érdekesebb, mint gondolnánk: a moldvai *kokosztirk* eredete vitathatatlanul a román *cocostârc* 'gólya', míg a *Székely nyelvfeldrajzi szótár* Kézdiszéken a *kosztá-t* 'szürkegém' jelentéssel is adatozza – ez pedig híven őrzi a román szó eredetét szolgáló bolgár *kokosztruk* eredeti jelentését: *kokor* 'szürke' + *sztruk* 'gólya' = 'szürkegém'.)

És ezzel el is érkeztünk a moldvai magyar tájnyelv feldolgozóinak legnagyobb problémájához, kihívásához. Péntek János 2014-es tanulmányában³ tisztázza, hogy „a moldvai magyar elsődlegesen nem hármás [északi csángó, déli csángó, székelyes], hanem kettős tagolódású”, amit így ír le: „az egyik a saját régiójában is közismerten tagolt székelyt [képviseli], a másik – egy nagyon korai korszakból – az Erdélyben is archaikusabb mezőségit”. Ez nagyjából azt jelenti, hogy tulajdonképpen két moldvai magyar tájnyelvi szótárra lenne szükség, egy székelyre és egy nem székelyre/csángóra. Ám ez teljesen reménytelen feladat, hisz sok esetben a két tájnyelv keveredik egymással, és olyan falvakról is kiderül, hogy (sokáig elkülönülten élő) székely lakossággal bírt, amelyekről eddig nem is tudtuk (például Klézsen Duma István elmondása szerint a magyarok mellett székelyek is éltek, a két népcsoport tagjai közötti házasságot pedig nem nézték jó szemmel még az 1970-es években sem – közlését felesége, a klézsei székely Vironka mindenben megerősítette).

Az MMTSz.-ben nem különül el a két népcsoport tájnyelve, ám így is nagyszerűen használható az erdélyi, valamint a moldvai székely nyelvjárás(ok) vizsgálatára. Így például a *gyápol* 'szidalmaz, gyaláz' igét a nagy magyar tájszótárak még a Székelyföldön is élőként adatozzák a 19–20. században, ám én már csak azt tudom megállapítani, mára használata erősen visszaszorult, jóformán nem is él – az MMTSz. nyomán arra kell viszont rájönnöm, hogy a moldvai székely(es) falvakban virul. Lészpeden például egy 1990-es évekbeli beszélgetésben hangzik el a következő: „Egy darabig jól ment a helyi szervezet dolga, de egy asszony úgy elrontotta, hogy alig létezőnk már. Gyápolta a rendőröket, gyápolta a papot, azt hangoztatta, az ördöggel csak addig kell barátkozni, amíg átalmege a pallón, tovább nem.”⁴

A kötet új távlatokat nyit a helynévkutatásnak is; hogy csak egy példát említsek, Maria Magdalena Székely párhuzamot von a Vaslui megyei, időlegesen feltűnő Heghedişani neve és a Lăpuşna megyei (azaz Chişinău környéki) Ghidighici között, mondván, „a Hegedűs családnév eléggé elterjedt volt, bizonyítja ezt a számos Ghidighiş, Ghidăşani, Highidiş, Hăghidişauţi nevű település Lăpuşna megyében”⁵.

Eddig volt egy mozzanat, amit nemigen sikerült megmagyarázni: hogy miképpen lett a Hegedüsből Hedegüs, mely formára a román hangalak (Ghidighici) visszamegy. Nos, az MMTSz.-t a *hegedü*-nél felütve azt látjuk, hogy 1. Moldvában a hangátvetéses változat használatos: *hedegü*, és 2. nemcsak *hedegü*-nek nevezik a hangszert, hanem *hedeginek*. Így máris megállapíthatjuk, igaza van Maria Magdalena Székelynek (előtte pedig Gheorghe Ghibănescunak és Nicolae Iorgának), mikor a Ghidighici helynevet a Hegedüs személynévből vezeti le: a moldvai magyar tájszólásban az illetőt Hedegis-nek szólíthatták, a román forma pedig ezt a lehető leghívebben tükrözi, a névadaptáció mindössze a szókezdő h > gh változásra szorítkozott. Megállapíthatjuk hát, hogy a Chişinău környéki Ghidighici magyar puszta személynévi eredetű – ezeknek pedig nagy a történeti forrásértéke, mivel ez a fajta helynévalkotás Európa ezen részében a magyarság (és a törökök) tulajdona, nem a románoké, szlávoké. Kiss Lajos például azt tartja, a román személynévi eredetű településnevekre általában az -eşti, -eni képző hasz-

nálata jellemző, és léteznek ugyan elszórtan egyes számban álló személynévvvel alakilag megegyező településnevek is, ám azok minden esetben a magyarból való átvételek.⁶ Szóval érdemes forgatni az MMTSz.-t, mivel ez is – mint annyi egyéb – hozzájárulhat a moldvai magyarság története fehér foltjainak a kiszínezéséhez. A kötet megbízható, alapos munka, monumentális emlékműve a Moldvában használatos magyar nyelvnek.

1. Erről lásd Sántha Attila: Személynévi eredetű moldvai helynevek, magyar szemszögből. *Moldvai Magyarság* 2016/12., 2017/1., 2.
2. Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára I/1. A–K*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016., a továbbiakban MMTSz.
3. Péntek János: A moldvai magyarokról és a csángó elnevezésről. *Magyar Nyelv* 110. 2014. 406–416.
4. Horváth Dezső: *Mivé lettél, csángómagyar?* Bába Kiadó, Szeged, 1999.
5. Székely, Maria Magdalena: Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană. *Arhiva genealogică vol. 1.* (6), 1/2. (1994) 95–104., 100–101.: „Patrimoniul a fost destul de răspândit, dovadă numeroasele aşezări numite Ghidighiş, Ghidăşani, Highidiş, Hăghidişăuţi în ţinutul Lăpuşna.”
6. Kiss Lajos: A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr* 120. (1996), 440–450., 445.

SÁNTHA ATTILA

Cum se spune în limba maghiar-moldoveană?

Începuturile graiului maghiar din Moldova se pierd în negura vremii, ştim doar atâta că în anii 1220–1230 acest teritoriu era populat de maghiari, însă nu avem nicio informare despre timpul apariţiei lor pe aceste meleaguri. Nu se cunoaşte nici dacă graiul maghiar a supravieţuit aici ori ba năvălirii hoardei tătarilor din anii 1241–1242, însă este datat în istorie că peste un secol, în 1345 tătarii sunt învinşi şi alungaţi din Moldova de către oştirile secuilor. Statalitatea formată aici – aflându-se la început sub dependenţă maghiară, mai apoi devenită independentă – avea printre dregătorii săi înalţi mulţi vorbitori de limbă maghiară. Nu putem da o explicaţie nici ponderii destul de însemnate a toponimelor de origine maghiară pe tot teritoriul Moldovei şi nu numai în zonele populate de strămoşii maghiarilor moldoveni de azi.¹

Pentru a da un răspuns întrebărilor formulate mai înainte avem nevoie de date noi, iar în această privinţă este un excelent prilej lucrarea lui Péntek János întocmită şi editată la finele anului trecut,² în care autorul a cules lexicul folosit de vorbitorii maghiari (de limbă maghiară) din Moldova. Limba este un bun conservator al nenumăratelor date privind originea unui popor, de unde a purces, cu care popoare a intrat în relaţie, etc., astfel lucrarea despre care vorbim poate să servească ca bază de date pentru investigaţiile următoare.

Din prefaţa lucrării notate de Péntek János reiese că redactorul era conştient de cel mai de seamă risc al

lucrării sale şi anume că s-a apucat să inventarieze uzul de limbă maghiară al unei zone unde nu este formată o limbă vorbită comună, faţă de care diversităţile ivite în graiul diferitelor sate pot fi confruntate: „Graiul maghiar din Moldova e stratificat în timp şi sub aspectul său, uzul de limbă al unui vorbitor, al unui sat, al unor grupuri mai mari sau mai mici prezintă faze diferite ale unor procese lingvistice aflate într-o cadenţă accelerată. În această stare de eterogenitate nu poate fi trasată linia de demarcaţie între variante de limbă locală şi limba maghiară vorbită, de multe ori nici între limba maghiară şi limba română.” Potrivit afirmaţiei redactorului, primele două volume ale lucrării conţin corpusul lingvistic al limbii maghiare moldovene, sensul cuvintelor fiind redată în limba maghiară comună, în limba română şi în engleză (al cărei prim volum este publicaţia de faţă), iar volumul al treilea va fi un dicţionar de maghiara comună – limba maghiară din Moldova. Eu personal consider de bun augur şi aştept cu nerăbdare redactarea celui de-al III-lea volum, deoarece – răsfoind primul volum – abia dacă dăm, de exemplu – cu mult noroc – de sinonime. Un caz de acest fel: cuvântul *golya* ('barză') în afară de forma sa *koszta* aflată în dialectul secuilor (şi tot în acest dialect) cuvântul în cauză dispune şi de sinonime originare din limba română: *kokosztirk*, *kokosztár*.

Aceste date puse una lângă cealaltă denotă o interdependenţă între ele, bunăoară, esenţa cercetărilor lingvis-

tice constă nu în înregistrarea unui fapt lingvistic, ci în străduința de a înțelege schimbările intervenite în limbă, la fel și motivația acestor schimbări.

[Problema cuvintelor existente în graiul secuiesc: *koszta*, *kosztorat*, *kosztorang* și a regionalismelor moldovenești: *kokosztirk*, *kokosztár* e și mai interesantă decât am crede la prima vedere. Etimonul cuvântului din dialectul maghiar moldovean *kokosztirk*, fără îndoială, este cuvântul românesc *cocostârc*, iar *Dicționarul secuiesc de geografie lingvistică* la sensul semnalat al cuvântului *koszta* mai adaugă și înțelesul: 'stârc cenușiu', 'bâtlan', semnalat în zona Kézdiszék, ceea ce păstrează în mod fidel înțelesul primordial al etimonului bulgar (*kokozstruk*) din care a derivat cuvântul românesc: *kokor* ('gri'), *sztruk* ('barză') = 'stârc cenușiu', 'bâtlan' (în limba bulgară)].

Și cu asta am și ajuns la cea mai sinuoasă problemă, chiar o provocare aceluia care cercetează graiul moldovenesc maghiar: Péntek János într-un studiu din 2014³ clarifică următoarea problemă: „graiul maghiar din Moldova în mod primordial are o divizare dublă și nu una tripartită (ceagăii de nord, ceagăii de sud și ceagăii de tip secuiesc)”. Divizarea dublă este prezentată în felul următor de către autor: „[un grup de-ai lor reprezintă] pe secuii divizați la fel ca și în zona lor, celălalt [grup] dintr-o eră mult mai timpurie, pe cei proveniți din Câmpia Transilvaniei, fiind mai arhaici și în Ardeal”. Ceea ce ar însemna în linii mari că de fapt am avea nevoie de două dicționare dialectologice maghiare moldovene: unul secuiesc și celălalt non-secuiesc/ceangăiesc. Ceea ce ar fi o sarcină greu de realizat, deoarece în cele mai multe cazuri cele două dialecte apar amestecate și s-a dovedit și în cazul unor sate ceangăiești, despre care nu am fi bănuțit, că dispuneau și de o populație secuiască care trăia mult timp cumva izolat în localitate (La Cleja, de exemplu, potrivit comunicării lui Duma István, pe lângă maghiari trăiau și secui și căsătoria între persoanele aparținând grupelor diferite nu era privită cu ochi buni nici în anii 1970, această înștiințare fiind întărită și de către soția sa, Vironca, ea fiind de origine secuiancă din localitate.

În MMTSz graiul celor două grupe etnice nu este separat, însă și astfel poate fi folosit cu brio la cercetarea graiurilor transilvănene sau ale dialectelor secuiești din Moldova. De exemplu dicționarele graiurilor maghiare mari prezintă regionalismul *gyápol* 'a sudui', 'a ocări' chiar și în sec. XIX–XX ca un verb „viu”, folosit în conversație, însă pe baza experiențelor mele pot afirma că i s-a restrâns foarte mult sfera de folosință, e ca și un cuvânt „mort”, pe baza MMTSz însă – spre marea mea uimire – în satele de tip secuiesc din Moldova este și azi folosit pe scară largă. Citez dintr-o convorbire rostită la Lespezi în anii 1990: „Până la un anumit timp a mers bine treaba organizației locale, însă o femeie a stricat-o în așa fel că abia mai existăm. I-a suduit (*gyápolta*) pe polițiști, l-a suduit pe preot, zicând că nu se poate împăca cu dia-

volul numai până când trece peste punte, mai mult nu.”⁴

Lucrarea deschide noi orizonturi și în cercetarea toponimelor. Maria Magdalena Székely de exemplu observă un paralelism între toponimele Heghedșișani ce apare sporadic în județul Vaslui și Ghidighici (din preajma Chișinăului), susținând că numele de familie Hegedűs era destul de frecvent, dacă avem în vedere multitudinea de toponime ca: Ghidighiș, Ghidășani, Highidiș, Hăghidișăuți din județul Lăpușna.⁵ Până în momentul de față s-a ivit un episod pe care nu l-am putut explica: din Hegedűs cum s-a format Hedegűs, forma la care se referă varianta românească de Ghidighici a toponimului.

Ei, în MMTSz la cuvântul titlu *hegedű* găsim următoarele precizări: 1. în Moldova este în folosință varianta cuvântului format prin metateză: *hedegű*; 2. cuvântul are și varianta de *hedegi*. Astfel putem da crezare Mariei Magdalena Székely (precum, de altfel, înaintea ei și lui Gheorghe Ghibănescu și Nicolae Iorga), derivând toponimul Ghidighici din numele de persoană Hegedűs: în graiul maghiar din Moldova numele persoanei respective a fost pronunțat Hedegiș, iar varianta românească a cuvântului redă în mod fidel această pronunție, la începutul cuvântului s-a mai produs o alternanță de *h > gh*.

Putem afirma deci că toponimul Ghidighici de lângă Chișinău are ca etimon numele de familie maghiar Hegedűs, asemenea toponime însușează o veridicitate istorică distinctă, deoarece acest mod de a forma toponimele în acest colț al Europei aparține numai limbii maghiare (și turce), poporul român și popoarele slave nu îl folosesc. Kiss Lajos ne atrage atenția că toponimele românești formate din nume de persoane au în compoziție desinența -ești, -eni, iar puținele toponime la numărul singular și fără desinențele numite sunt împrumutate din limba maghiară.⁶

Prin urmare merită să răsfoim MMTSz, deoarece, ca și alte publicații de acest gen, contribuie la clarificarea unor pete albe ale istoriei maghiarimii din Moldova. Volumul este o lucrare de bază, sigură, solidă, un adevărat monument al limbii maghiare din Moldova.

Traducere: Bartha György

1. Mai amănunțit despre această problemă vezi: Sántha Attila: Személynévi eredetű moldvai helynevek, magyar szemzőből. (Toponimele personale din Moldova privite dintr-un unghi maghiar). *Moldvai Magyarság*, 2015/12., 2016/1., 2.

2. Péntek János (red.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára / Dicționarul graiului maghiar din Moldova / Dictionary of the hungarian dialect from Moldova I/I. A-K*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016. , în cele ce urmează: MMTSz.

3. Péntek János: A moldvai magyarokról és a csángó elnevezéséről. *Magyar Nyelv*, 110. 2014. 406–416.

4. Horváth Dezső: *Mivé lettél, csángómagyar?* Bába Kiadó, Szeged, 1999.

5. Székely, Maria Magdalena: Familii de boieri din Moldova de origine transilvănă. *Arhiva genealogică vol. 1* (6), 1/2. (1994) 95–104., 100–101.: „Patronimul a fost destul de răspândit, dovadă numeroasele așezări numite Ghidighiș, Ghidășani, Highidiș, Hăghidișăuți în ținutul Lăpușna.”

6. Kiss Lajos: A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr*, 120. (1996), 440–450., 445.

„A csángók a honfoglaló magyarság génösszetételét tükrözik”¹

Az elmúlt években a népességgenetikai kutatások keretében ismerkedtem meg a csángók történetével. Soha nem jártam ott, csak kívülről vagyok és genetikailag is, történetileg is mély tiszteletet ébreszt bennem ez a magyar népcsoport. Három dolgról szeretnék beszélni. Az első általános bevezetés, hogy egy kicsit értsék, mit keres itt a genetikus, a második rész szól a konkrét kutatásról, amit Magyarországon, Egyházaskozáron élő csángók körében végeztünk, a harmadik pedig egy újabb vizsgálat és az ebből adódó következtetések.

Amikor járom a világot, mindig felteszik a kérdést, hogy ti ugyanúgy néztek ki, mint a többi ember, akkor miért vagytok mégis mások? Mert azt minden szakember tudja a világ statisztikájából, hogy Európa népei közül mi élünk a legrövidebb ideig. Ebben talán az is közrejátszik, hogy a mi statisztikánk jó, mások esetleg nem őszintén vallják ezt. De azért biztos, hogy Közép- és Nyugat-Európában, ahová szeretnénk tartozni, mi élünk a legrövidebb ideig, mert a magyarok önpusztítóan élnek. De miért?

Nagyon nehéz erre a kérdésre választ adnom. Mondhatnám azt, hogy rossz a gazdasági helyzet, meg növekszik a szegénység, meg minden egyéb, de hát ez nem magyarázat. Mert Szlovákiában meg Romániában meg Lengyelországban nálunk is rosszabbul élnek, mégis tovább élnek és nem lesznek öngyilkosok olyan mértékben, mint a magyarok. Tehát ennek biztos, hogy más magyarázatát is kell keresni. Abból szoktam kiindulni – nem biztos, hogy igazam van –, hogy az egészség ma már nemcsak azt jelenti, hogy a betegségek hiányoznak, hanem az egészség azt is jelenti, hogy az ember teljes testi, lelki és szociális jólétben él. A magyarságnál én a lelki jólét problémáját érzem a legsúlyosabbnak, valahogy nem élünk jó lelki egészségben, önértékelési válságban szenvedünk. Az az ember ugyanis, aki becsüli magát, az vigyáz az egészségére – csak a buta ember nem vigyáz magára. Ezt kéne megfejteni: miért vesztettük el az önbecsülésünket, miért nem tartjuk fontosnak magunkat, miért nem vigyázunk jobban magunkra. Miért, hogy Széchenyitől kezdve, Teleki Pál miniszterelnökön át a színészkirály Latinovits-ig és a legnagyobb XX. századi költőig, József Attiláig, mindenki öngyilkos lesz?

Borzasztó volt az elmúlt 50 év politikája, hiszen a szlovákok is, meg a románok is náci csatlósok voltak, ott mégsem a népet ültették a vádlottak padjára, mint nálunk. Itt fontosabb volt a szovjet-szeretet, mint a hazafiság. Tehát rengeteg olyan dolog volt, ami megmagyarázza lelki egészségünk hiányát. A mi feladatunk az, hogy ezen változtatni kellene, mert ha ez így megy tovább, akkor a nép olyan beteg marad, mint amilyen beteg most.

Amikor ezt a kutatást elkezdtük, az egyik motiváció a múlt volt. Látom a nyugati országokban, hogy az önbecsülésnek, az önértékelésnek fontos forrása a múlt, hogy tiszteljük, ismerjük a múltunkat. Amikor elkezdtük a kutatást, a magyarság eredetét, a magyarság történetét szeretnénk volna genetikai szempontból vizsgálni. Az embertant nagyon lejáratták a politikai bűnözők, de a modern tudomány szerint a jellemet a gének határozzák meg, és az *olyan jellem, amit sok gén határoz meg, mindig nagyon ki van téve a külső hatások befolyásolásának*. Mi mást csináltunk – sajnos nem ez a legmodernebb módszer –, amikor vérmintát veszünk. A vörös vértetekben vannak olyan egyszerű fehérjék, amiket közvetlenül a gén határoz meg, és a géneknek ezt a hatását semmifajta külső tényező nem befolyásolja. Genetikailag 100%-osan meghatározza az apaságot, amikor tehát egy asszony szórakozott volt és a sok férfi közül nem tudja megmondani, hogy ki az apa. Ez a génjel alkalmas arra, hogy egy népcsoportnak az őseiről képet adjon. Sajnos – mondom – nem a legmodernebb módszert használtuk, mert ma már a géneket közvetlenül is lehet vizsgálni, de akkor, amikor ezt csináltuk, az 1980-as években, nem volt rá lehetőségünk, meg pénzünk sem volt. A csángók vizsgálata nem a magyarok pénzén történt. Nagy szerencsénk, hogy akkor még a nyugat-németeknek volt pénzük és olyan nagy kutatási tervük volt, hogy ők vállalták a világ különböző népcsoportjainak a népesség-genetikai összehasonlítását. Néprajzkutatók segítségével kiválasztottuk a legfontosabb etnikai csoportokat; mint a jász, a kiskun, a nagykun, a palóc, a matyó, gondoltunk a székelyekre, meg a csángókra is, és természetesen nem hagytuk ki a cigányokat sem (Szabolcsban és Baranyában), nem hagytuk ki a zsidókat sem, őket Budapesten vizsgáltuk. Érdekes, hogy a

nyolcvanas években egyedül a zsidók vizsgálatát nem engedélyezték, de hát mi ezt is megoldottuk orvosok segítségével úgy, hogy megvizsgáltuk őket.

Volt két etalon népesség: kellett úgynevezett *tiszta magyar* és kellett egy *nagyon vegyes magyar*. Hát a „vegyes magyart” könnyű volt megtalálni, csak Budapestre kellett menni. A „tiszta magyart” volt a nehezebb. Antropológus és néprajzos kollégáim az őrségiakat ajánlották, de mint kiderült, nem volt jó ajánlat. Akiket etalon vizsgáltunk, azokat úgy választottuk ki, hogy mind a négy nagyszülő ahhoz az etnikumhoz tartozzon. Egyházaskozáron, ahol a csángókat vizsgáltuk, azokat választottuk, akiknek mind a két nagyszülőjük csángó volt. Vért vettünk tőlük és ebből a vérből 26 génjelt vizsgáltunk meg. Ez nagy dolog volt, mert 10 génjelnél nem szoktak többet nézni. Korábban mindig csak AB0-ás vércsoportot, vagy az RH-t nézték, erre volt pénzük. Mi megnéztünk sok vércsoportot, nagyon sok savó-fehérjét, nagyon sok vörösvértest-enzimet, összesen 26 génjelet. Világviszonylatban a legnagyobb vizsgálat volt, legalábbis akkor.

A budapestiek tényleg nagyon keverték voltak. De az őrségiak között is rengeteg a szláv. Ennek a magyarázatára több hipotézis van; a lényeg az, hogy nem volt jó az etalon.

A vizsgálat sok érdekes dolgot hozott, olyat is, ami megerősítette az eddig tudottakat, például, hogy a jászok tényleg irániak. Nagy meglepetés volt, hogy a kiskunok és a nagykunok teljesen különböztek egymástól. Valószínű, hogy a matyók valóban palócok.

A csángók azért voltak érdekesek, mert eredetükkel kapcsolatban többféle elmélet ismeretes. Az egyik szerint Árpádéktól egy csoport leszakadt és ottmaradt. A másik szerint II. Endre és IV. Béla meg a tatárjárás előtt, de különösen utána, létrehozta egy keleti védőbástyát odatelepített magyarokból. Van egy olyan elképzelés is, hogy a moldvai csángók elmagyarosodott, katolikussá vált kunok. A negyedik, amit a román politikusok hangoztatnak, hogy ők románok voltak, csak az erőszakos magyar gyarmatosítás magyarrá tette őket.

Vizsgálatunk egyértelművé tette, hogy az említett etnikai csoportok között a csángók kivételes helyzetűek. Genetikailag szinte közelebb vannak a finnekhez és az irániakhoz, mint a mai magyarokhoz. Ez azért nagyon lényeges, mert valószínű, hogy a *csángók tükrözik a honfoglaláskori magyarság génösszetételét*. Mi, budapestiek biztos, hogy nem. A csángó olyan archaikus magyar népcsoport, amely földrajzilag távol került a magyarságtól, vallásához, magyarságához való ragaszkodásának köszönhetően meg tudta őrizni etnikai képét, tehát nem keveredett. Az a genetikai távolság, amit a gének alapján tudunk érzékelni, világossá teszi, hogy olyan magyar népcsoportról van szó, amely alapvetően különbözik a Magyarország területén ma élő etnikai

csoportoktól, elsősorban abban, hogy jobban tükrözi a honfoglaláskori magyarság természetes összetételét. Ez azt jelenti, hogy a honfoglaló magyarság közelebb állt az iráni és a finn néphez. Majdnem biztos, hogy a honfoglaló magyarságban az iráni gén részesedése nagyobb, mint a finn. A vizsgálat igazolta, hogy a finn–magyar kapcsolat nem csak nyelvi rokonság, hanem biztosan genetikai rokonság is.

Eszerint a csángók származására vonatkozó négy elméletből kettő kiesik. A csángók rettentő messze vannak a kunoktól, mind a kiskunoktól, mind a nagykunoktól. Tehát a kun-származás elmélet biztosan nem igaz, és azt sem lehet elmondani, hogy a románokkal rokonságban lennének. Bár a tudományos tisztesség megkívánná, hogy megnézzük a románok génjeit, amit soha meg nem néztek, de azt hiszem, hogy a finn és az iráni gének nagy része valószínűtlenné teszi a román rokonságot. Akkor már csak kettő maradt tehát, hogy a honfoglaláskor otthon maradtak, vagy később telepítették őket, de a genetikus nem tudja megmondani, hogy melyik elmélet a valószínűbb. De a vizsgálat eredménye azt jelenti, hogy legalább 750 éve élnek ott, genetikailag tisztán. Ez az európai történetben szinte egyedülálló. A baszkok mellett nincs még egy népcsoport az európai történelemben, amely 500 évnél hosszabb ideig meg tudta őrizni az etnikai hovatartozását. Tudatosítanunk kellene a világgal, hogy Európában van egy népcsoport, mert ez tudományosan is kuriózum. Ha a baszkok az európai történelemben szimbólumot jelentenek, azt hiszem erre a csángóknak is nagyon jó esélyei vannak.

A csángók genetikai vizsgálatánál nagy gond az, hogy mindig csak az egyházaskozáriakra és az itt tanuló csángó diákokra alapozhatunk. Nagyon fontos lenne, és ezt régóta tervezzük, hogy oda kellene menni Moldvába az „igazi” csángókhoz, nézni mi a különbség az egyházaskozáriak és a moldvai csángók egésze között.

Nekünk, magyar tudósoknak, úgy gondolom, kutya kötelességünk, hogy az elszakadt népcsoportjainkkal foglalkozzunk, hiszen ez megerősítheti bennünk azt, hogy a csángó hűség világméreteken példa nélkül való, és ha meg tudnánk ismertetni a világgal, hogy van egy népcsoport, amely ilyen hűségre képes, akkor ez világméretű tiszteletet érdemelne. A kutatásokat tovább kell folytatni, mert mindez nemcsak tudományosan érdekes, hanem a csángók és nemzetünk jövője szempontjából is.²

1. *Csángó sorskérdések. Az újkígyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30.* Lakatos Demeter Egyesület

2. A témáról bővebben lásd Czeizel Endre: *A magyarság genetikája* című művének 60–71. oldalán levő fejezetét (Debrecen, 1990).

DR. CZEIZEL ENDRE

„Ceangăii reflectă structura genetică a maghiarimii descălecătoare”¹

Cu istoria ceangăilor am făcut cunoștință în cadrul cercetărilor de genetică ale populației din anii precedenți. Nu am umblat niciodată la ei, în această privință sunt un „outsider”, însă atât din punct de vedere al istoriei, cât și al geneticii lor nutresc o deosebită stimă față de acest grup etnic maghiar. Obiectivul lucrării mele îl reprezintă trei probleme și anume: introducerea generală, succintă, în care caut să clarific, pentru a se înțelege rostul pe care îl are un genetician în această cercetare, în a doua parte a lucrării prezint examinările efectuate în Ungaria, printre ceangăii din Egyházaskozár; în partea a treia fiind vorba despre o nouă investigație și despre concluziile acesteia.

Cutreierând lumea ca savant, mi s-a întâmplat des să fiu întrebat: dacă la înfățișare sunteți la fel ca și ceilalți oameni, de ce sunteți totuși diferiți? Pentru că toți specialiștii geneticii știu din statistica mondială că dintre toate popoarele Europei noi dispunem de longevitatea cea mai redusă. Sau este vorba numai despre faptul că statisticile noastre sunt adevărate, iar alții nu se remarcă prin sinceritate în această privință? Este însă un adevăr cert că în Europa Centrală și în Europa de Vest (unde ne străduim să aparținem și noi) avem longevitatea cea mai redusă. Pentru că maghiarii duc un trai autodistrugător. Din ce cauză oare?

E foarte greu să dau un răspuns la această întrebare. Motivația ar fi situația economică precară, proastă, creșterea pauperității sau altele de acest fel, dar toate acestea luate laolaltă nu prezintă un răspuns global. Pentru că în Slovacia, în România sau în Polonia oamenii o duc poate și mai greu decât la noi și totuși trăiesc o viață mai lungă și nu se sinucid în număr atât de mare ca la noi. Din această situație reiese că motivele trebuie căutate în altă parte. Eu pornesc de la supoziția următoare – poate nu e sigur că am dreptate – : azi, sănătatea nu înseamnă numai ca omul să nu fie doborât de o boală anume. A fi sănătos presupune o integritate, o bunăstare totală a omului: fizică, psihică și socială. În ceea ce privește maghiarimea, după mine, problema cea mai arzătoare constă în lipsa bunăstării psihice. Cumva, nu trăim o viață spirituală intactă, rezistentă, sănătoasă, suferim, ducem lipsa unei autoevaluări echilibrate. Omul cu o autoevaluare pozitivă își are grijă în permanență de sănătate, numai celui nefast nu-i pasă de sine însuși. Ar trebui lămurit: unde și din ce cauză ne-am pierdut autoevaluarea pozitivă, de ce nu ne pasă, câtuși de puțin, de ce nu avem grijă de noi? Din ce cauză se întâmplă ca începând cu Széchenyi, continuând cu primul ministru maghiar Teleki Pál, cu „regele actorilor” Latinovits Zoltán și până la cel mai de seamă poet maghiar al secolului XX, József Attila, toți să sfârșească prin sinucidere?

A fost cumplită politica ultimilor 50 de ani, deoarece atât slovacii, cât și românii au fost complicii, acoliții Germaniei naziste, însă la ei nu tot poporul a fost așezat pe banca acuzaților, cum s-a întâmplat

la noi. Pentru noi era mai important să demonstrăm loialitatea față de sovietici, decât iubirea pentru țară. Ni s-a întâmplat multe lucruri prin care ne putem motiva lipsa integrității noastre psihice. Sarcina noastră actuală este să schimbăm radical această mentalitate pentru că, dacă lucrurile merg mai departe pe făgașul actual, poporul nu se va însănătoși nici în viitor.

La demararea acestei investigație, una dintre motivații a reprezentat-o tocmai trecutul. Am remarcat că, în cazul țărilor vest-europene, un izvor de seamă al autoevaluării, autoaprecierii este trecutul, că ei se comportă cu respect față de trecutul lor, își cunosc trecutul. Când am demarat cercetările, mi-am propus, ca obiectiv, investigarea originilor maghiarimii, istoria sa din punctul de vedere al geneticii. Antropologia a fost compromisă grav de către criminalii politici, însă caracterul – potrivit cercetărilor științifice moderne – este definit de gene și acel caracter, în definirea căruia participă numeroase gene, va fi expus totdeauna într-o măsură mai mare efectelor venite din exterior, din mediul ambiant. În cercetările noastre am procedat altfel – din păcate această metodă nu e printre cele mai moderne – prin recoltarea probelor de sânge. În globulele roșii există asemenea albumine simple care sunt definite, în mod direct, de o genă și acest efect al genelor nu poate fi influențat de niciun factor din mediul ambiant. Din punct de vedere genetic determină total paternitatea, ca și în cazul femeii aceleia care – având relații cu mai mulți bărbați – vrea să elucideze cine este tatăl copilului ei. Astfel, acel semn al genelor poate să dea indicații și despre originea unui grup etnic. Din nefericire – zic eu – nu aceasta este metoda cea mai actuală, deoarece, în prezent, ne putem folosi de unele metode directe, dar atunci, în anii 80 nu aveam la îndemână alte metode, nici bani nu aveam la dispoziție. Examinarea genetică a ceangăilor am efectuat-o pe cheltuieli străine. Marele nostru noroc era că pe atunci germanii de vest dispuneau de fonduri și aveau niște proiecte de mare anvergură de cercetare genetica-comparativă a diferitelor grupe etnice mai semnificative din lume. Cu ajutorul etnografilor am ales grupele etnice cele mai importante din țară, cum sunt: iazigii, cumanii minori, cumanii mari, grupul etnic „palóc” din nordul Ungariei, grupul etnic „matyó” din zona Mezőkövesd (Ungaria), ne-am gândit și la secui și la ceangăi și nu i-am neglijat nici pe țigani (din zona Szabolcs și Baranya), nici pe evreii (din Budapesta). Trebuie menționat că în anii 80 numai pentru cercetarea evreilor nu am primit aprobare, această dificultate am rezolvat-o prin antrenarea în cercetare a medicilor.

Ne-am folosit de două grupe etnice etalon: de maghiar curat și de maghiar mixt. Cea de-a doua grupă etalon, a maghiarilor micști era ușor de găsit, tocmai la Budapesta. Era mai anevoioasă găsirea

indivizilor pentru prima grupă, a maghiarilor curați. Colegii noștri antropologi și etnografi ne-au sugerat populația de la Órség (zonă din vestul Ungariei), însă, după cum s-a dovedit ulterior, nu era alegerea cea mai potrivită. Persoanele din grupa etalon erau selectate astfel ca toți patru bunici să fi aparținut etniei respective. La Egyházaskozár (sat din sudul Ungariei, ai cărui locuitori sunt ceangăi maghiari, moldoveni repatriați – nota red.), cu ocazia examinării ceangăilor am selectat persoane cu doi bunici de origine ceangăiască. Am recoltat sânge de la ei și am examinat 26 de semne de genă. Era un examen minuțios, din cauza că – de obicei – nu se examinează mai multe de 10 semne de genă. Mai înainte – cu ocazia cercetărilor de acest fel – se aveau în vizor doar grupele de sânge AB0 sau RH (numai pentru aceste grupe fiind alocate fonduri). Noi însă am examinat mai multe grupe de sânge, foarte multe seruri de albumine, foarte multe enzime de globulă roșie, în total 26 semne de genă. La nivel mondial aceste investigații s-au dovedit a fi printre cele mai complicate, cel puțin la vremea lor.

Grupa celor din Budapesta s-a dovedit a fi – într-adevăr – o grupă deosebit de mixtă. Dar și printre cei de la Órség am dat de multe caracteristici slave. Această situație poate fi interpretată prin mai multe ipoteze, e important că acest etalon s-a dovedit fals.

Pe baza investigațiilor am ajuns la multe concluzii interesante, printre acestea și unele care ne-au întărit niște cunoștințe mai vechi, de exemplu faptul că iazigii – într-adevăr – sunt de origine iraniană. Ni s-a furnizat însă și o mare surpriză, anume, că iazigii minori și iazigii mari se deosebesc radical unii de alții. Este verosimil că grupa etnică „matyó” aparține, într-adevăr, grupei etnice „palóc”.

Cercetările legate de grupa etnică ceangăiască erau interesante pentru că în legătură cu originea lor avem de-a face cu mai multe ipoteze. Cele mai importante dintre acestea sunt: ei alcătuiesc o grupă etnică ce s-a desprins din poporul lui Árpád și a rămas locului; potrivit unei alte speculații, regii maghiari Endre al II-lea și Béla al IV-lea, mai înainte de năvălirea tătarilor, dar mai ales după acest eveniment tragic, au format un bastion de apărare la granițele din est ale țării dintr-o populație maghiară colonizată. Potrivit unei alte ipoteze, ceangăii maghiari moldoveni provin din cumanii catolicizați și maghiarizați. Pe baza unei alte închipuiri (citată des de politicienii români) ceangăii nu sunt altcineva decât o populație românească maghiarizată de către o colonizare maghiară forțată.

Cercetările noastre au scos în evidență câteva concluzii univoce, de netăgăduit: printre grupele cercetate, ceangăii ocupă un loc cu totul aparte; din punct de vedere genetic prezintă o rudenie mai strânsă cu populația finlandeză și cu cea iraniană, decât cu populația maghiară contemporană. Acest fapt are o însemnătate deosebită pentru că e verosimil cum că ceangăii și-au păstrat în modul cel mai curat compoziția de gene a maghiarimii descălecătoare. Noi, budapeștii, pesemne că nu! Ceangăii sunt o grupă etnică maghiară care, izolându-se geografic de populația maghiară – datorită atașamentului său de religia proprie catolică, de conștiința sa maghiară – și-a putut păstra etnicitatea sa proprie, nu s-a dizolvat în alte nații. Acea distanță etnică pe care am putut-o evidenția prin metodele de analiză de gene demonstrează că avem de-a face cu o asemenea grupă etnică maghiară care diferă fundamental de toate grupele etnice care trăiesc pe teritoriul Ungariei de azi, reflectând într-o măsură

fidelă structura genetică naturală a maghiarimii descălecătoare de odinioară. Din acest fapt rezultă că maghiarimea descălecătoare era mai apropiată de popoarele iraniene și de poporul finlandez. O altă concluzie: e aproape sigur că în elementul maghiar, genele iraniene prezintă un procentaj mai însemnat decât cele finlandeze. Cercetările au scos la iveală că legăturile maghiar-finlandeze sunt nu numai de natură lingvistică dar ele atestă, în mod sigur, și o rudenie genetică. Prin urmare, dintre cele patru ipoteze privind originea ceangăilor, două pot fi eliminate din mers. Distanța între ceangăi și cumani (atât cumanii minori cât și cei mari) este enormă. Prin urmare, teza provenienței iraniene cade. Dar nu putem afirma nimic sigur nici despre obârșia românească. Onestitatea științifică ar necesita o examinare a genelor și la populația românească (despre efectuarea unei cercetări genetice la români nu avem informații), însă baza genetică, preponderent iraniană, și finlandeză a ceangăilor, exclude o rudenie românească. Prin urmare, rămân în vigoare două concepții și anume că ceangăii s-au desprins din maghiarime și au rămas locului, cu ocazia descălecării sau este vorba despre o colonizare maghiară mai târzie. Geneticianul nu poate da răspunsul, care dintre aceste două teorii este valabilă. Un rezultat de seamă al analizei genetice este că populația ceangăiască trăiește pe aceste meleaguri moldovene de cel puțin 750 de ani, prezentând o structură genetică nealterată. Această situație este aproape de sine stătătoare în istoria întregii Europe. Nu știm de o altă populație în istoria Europei, în afară de etnia bască, care să-și fi păstrat într-un timp mai mult de 500 de ani, apartenența sa etnică primordială. Suntem datori să facem cunoscut în întreaga lume că există o grupă etnică între hotarele Europei care și din punct de vedere științific poate fi socotită ca o curiozitate. Dacă populația bască este un simbol în istoria Europei și ceangăii își pot revendica acest rang!

În privința cercetărilor noastre genetice la ceangăi prezintă o problemă faptul că acestea au vizat în exclusivitate populația ceangăiască de la Egyházaskozár și pe elevii (veniți din Moldova pentru studii în limba maghiară aici, la Egyházaskozár – nota red.). Ar fi important – e și un proiect de-al nostru mai vechi! – să ne deplasăm în Moldova, printre ceangăii „adevărați” pentru a stabili care sunt diferențele și asemănările dintre populația ceangăiască din Egyházaskozár și cea din întreaga Moldova.

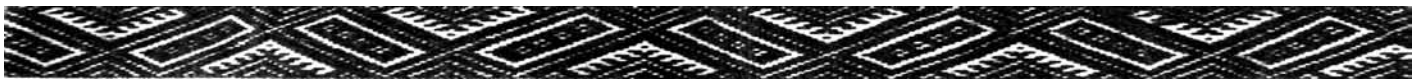
Noi, savanții maghiari avem o îndatorire fermă să extindem cercetările științifice și asupra grupurilor etnice fărâmițate printre străini, ceea ce va întări în noi acel crez că fidelitatea ceangăiască pentru apartenența lor este fără seamă chiar și la scară mondială, iar dacă am fi în stare să popularizăm, în lume, existența unei entități care a fost capabilă de această fidelitate ieșită din comun, ar aduce și ceangăilor un renume mondial binemeritat.

Aceste cercetări cu o importanță nu numai strict științifică, dar și din punct de vedere al viitorului națiunii noastre și al etniei ceangăilor, trebuie continuate.

Traducere: Bartha György
Lectură: Ion Nete

1. Csángó sorskérdések. Az újkégyósi tanácskozás előadásai 1994. október 28–30. Lakatos Demeter Egyesület, Budapest

2. O prezentare mai detaliată a temei vezi în capitolul din paginile 60–71 ale lucrării lui Czeizel Endre: *A magyarság genetikája* (Genetica maghiarimii). Debrecen, 1990

ELŐFIZETŐK

ROMÁNIA

BAJNA GYÖRGY – Gyergyószentmiklós; BÁLINT MÓZES – Székelyudvarhely;
CZELLE CZ JENŐ – Marosvásárhely; CSISZER IMRE CSABA – Csíkszereda; CORNEL CADAR – Iași; DĂNILĂ IOAN – Bákó
FORRAI TIBOR – Homoródszentpál; FÜLÖP LAJOS – Székelykeresztúr;
ISTÓK GYÖRGY – Klézse; ISTOC MIHAI – Klézse; KAKAS ZOLTÁN – Sepsiszentgyörgy; KISS MIKLÓS – Csíkszereda;
KOVÁCS ISTVÁN – Sepsiszentgyörgy; LÉSTYÁN SÁNDOR – Kézdivásárhely;
PÉNTEK JÁNOS – Kolozsvár; ROBU ALEXANDRU – Kolozsvár; SEPRÓDI JÓZSEF – Dicsőszentmárton;
SZÓCS JÁNOS – Csíkszereda; TAMÁS KLÁRA – Csíkszereda; TÁNCZOS VILMOS – Kolozsvár; TIMÁR KARINA – Kolozsvár; VITOS LÁSZLÓ – Csíkszereda

MAGYARORSZÁG

BITTMAN KÁROLY – Zirc; CSÓTI MÁRTA – Budapest; DÓSA GYULA – Szolnok;
Dr. ERDEI ANTAL – Gyöngyössolymos; ERDŐSINÉ KÉRY JUDIT – Budapest;
FELFÖLDI ELEK – Budapest; FÖLDELMESI LÁSZLÓ – Karmacs; GÁTAY ISTVÁN – Devecser; GERGELYNÉ KOVÁCS MÁRIA – Budapest;
GYÖNGYÖSSY LAJOS – Budapest; Dr. GYURKOVITS KÁLMÁN – Mosdós; HÉJJ CSABA – Budapest;
HUDÁK JÓZSEFNÉ – Szerencs; Dr. ISZLAI SÁNDOR – Berettyóújfalú; JÓZSA LÁSZLÓ – Tápiógyörgye; Dr. KÁLMÁN FLÓRA – Kecskemét;
Dr. KÉRY SÁNDOR – Budapest; Ifj. KÉRY SÁNDOR – Budapest; KÖZSÉGI KÖNYVTÁR – Besenyszög; Dr. KÓVÁRY GYÖRGY – Zirc; KUKODA VILMOS – Zirc;
MOLNÁR ALADÁR – Sopron; MUNKÁCSI GYÖRGY – Szolnok; NAGY JUDIT – Pécs;
NEMES SÁNDOR – Hejce; PAPP DEZSŐ – Békésszentandrás;
Dr. SURDY MIKLÓS – Budapest; SZEMES KÁLMÁN – Budapest;
TOST ATTILA – Sopron; Dr. TURI ZSUZSA – Pécs; VÁRKÖVI LÁSZLÓ – Vác;
VERES LÁSZLÓ – Budapest; ZIRCI ORSZÁGZÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY – Zirc

MÁS

Dr. DOBÓ ATTILA – Németország; Dr. DOBÓ TIBOR – Németország; KISS ISTVÁN – AEÁ; MOLNÁR VERESS PÁL és SZILÁGYI ENIKŐ – Svédország;
RÉTHI ÁRPÁD – Kanada

INTÉZMÉNYEK

ATCOM SZÖVETKEZETI TÁRSASÁG – Csíkszereda; BOD PÉTER MEGYEI KÖNYVTÁR – Sepsiszentgyörgy; CSIKI SZÉKELY MÚZEUM – Csíkszereda;
KAJONI JÁNOS MEGYEI KÖNYVTÁR – Csíkszereda;

